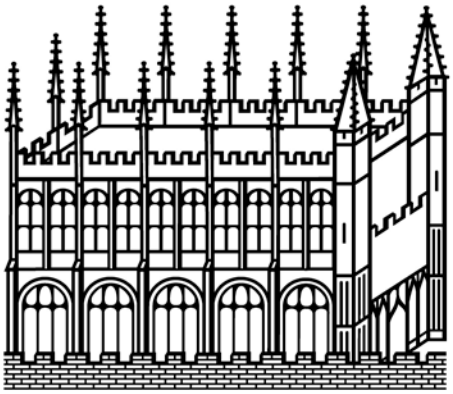

Bodleian Libraries

UNIVERSITY OF OXFORD

This book is part of the collection held by the Bodleian Libraries and scanned by Google, Inc. for the Google Books Library Project.

For more information see:

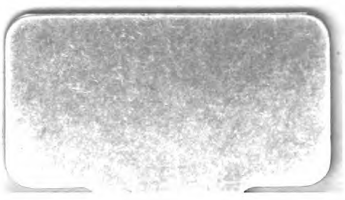
http://www.bodleian.ox.ac.uk/dbooks

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 2.0 UK: England & Wales (CC BY-NC-SA 2.0) licence.

49 C 61

اور اشیائے مختلف کی صفات جو کہ بڑے بڑے اساتذہ نے مثل ملا طغرا وظہوری	وغیرہ نے لکھی ہیں وہ سب بعنوان شائقین اس میں مندرج کیے

کتب قواعد فارسی و ترکی و قواعد عروض و قافیہ

قواعد فارسی از روشن علی انصاری۔

گلشن فیض — قواعد فارسی منظوم۔

مفید نامہ — حساب و آداب انتخاب کے قواعد۔

شرح جوہر التراکیب — از منشی سوراج جوہر تخلص میں بربلی۔

شرح جوہر التراکیب — از شرح از شیخ حمید علی مرحوم

نہر الفصاحت — محسنی از مرزا قتیل۔

مفید فارسی — فارسی قاعدوں کی عمدہ کتاب۔

چہار گلزار — قواعد صرف و نحو و معانی و عروض میں ہے۔

اصول برجستہ — مصنفہ مولانا شاہ عبدالحق محدث دہلوی۔

ارمغان — نادر کتاب قواعدین جہین میں یہ رسالہ ہیں — امجد امجد

قواعد خوش خطی — تشریح الالفاظ مترادف با ترجمہ اردو جداول میں مخصص الاخلاق و مصلح میں

عروض سیفی — فن قوافی و عروض

میزان الافکار — شرح فارسی معیار الاشعار۔

تحفۃ العروض — در رفتہ القوافی در رسالۃ اضافت۔

رسالہ آذر کدہ — فن معمایہ نادر کتاب ہے

حدائق البلاغت — علم بلاغت و بیان و بدیع وغیرہ میں۔

تحفۃ الامانی — مصنفہ مرزا محمد حسن قتیل۔

رسالہ عبدالواسع ہانسوی — قواعد فارسی میں

عزۃ المصادر — گردان مصادر مع شرح لازم و متعدی از مولوی عبدالعزیز صاحب۔

ناصر الصبیان — معروف بہ تعلیم مصطفائی سود مند اطفال از ناصر علی صاحب۔

ناصر الصبیان — معروف بہ مہادر ناصری تصنیف ایضاً۔

یمین ظفری — یہ ایک عجیب رسالہ ہے ترکی زبان کے صرف و نحو میں جس سے اندک مزاولت میں تکلم زبان ترکی آسکتا ہے تصنیف جناب مولوی عبدالعلیم نصر اللہ خان صاحب بہادر خوشنگی خورجوی شیدا ریاست نظام

کتب اخلاق و موعظت و تصوف

گلستان — حضرت سعدی شیرازی تحشی لاکھ

ایضاً — متوسط قلم۔

ایضاً — جوب قلم کاغذ سفید ولایتی عمدہ۔

ایضاً — کاغذ حنائی۔

ایضاً — بڑے قلم و واضح و خوشخط مع فرہنگ و ٹیبل زلین خوشنما۔

گلستان — ہر قسم منقول۔ تحشی مولوی ہادی علی صاحب مرحوم یادگار ہیں۔

گلستان مترجم — ترجمہ لفظ بلفظ ہوا ہے اردو

شرح گلستان — مصنفہ مولوی محمد اکرم ملتانی

ریاض رضوان — شرح گلستان از مولوی ریاض علی مرحوم۔

خیابان — شرح گلستان از سراج الدین علیخان آرزو۔

انشاے متین عبارت —

انشاء ولکشا — مصنفۂ منشی فتح محمد صاحب

فیاض دبستان — مصنفۂ منشی ولایت حسین خانصاحب —

دستور الصبیان — درس اطفال کے لیے مفید ہے —

رقعات عزیزی از تصنیفات مولوی عبدالعزیز صاحب آروی —

رقعات عالمگیری —

رقعات قتیل — مصنفۂ مرزا محمد حسن قتیل

رقعات ابوالفضل — از تصنیفات ابوالفضل علامی مشہور کتاب ہے

پنجرقعہ — ملاظہوری کا مشہور مع دو شرح

رقعات بیدل از مرزا عبدالقادر بیدل

رقعات یحییٰ مزائن مشہور انشاہے —

رقعات مظہری — سلیس عبارت کے رقعہ مفید طلاب —

رقعات امان اللہ حسینی — بلاغت و فصاحت مین مشہور رہے —

رقعات نظامیہ مشہور انشاہے —

رقعہ گلستان حکمت — از مولوی عبدالعزیز صاحب آروی —

رقعات احسن — جسکا نام ارتنگ فرہنگ ہے از حکیم محمد احسن بہ طرز عمدہ —

پنجرقعہ ولایت از سید ولایت علیصاحب

گلزار ولایت — ایضاً —

رقعات فیض آگین مکتوبات —

توقیعات کسرے — از جلال الدین طبع ملبائی —

کلیات سہ نثر مرزا غالب —

تیغ آہنگ — دستنبو — مہر نیمروز —

ابوالفضل — ہر سہ دفتر مولوی ہادی علی مرحوم نے محشی کیا

رسائل ظفرا — نثرہاے مشہور مع رقعات —

حسن و عشق — مؤلفۂ نعمت خان عالی کتخدائی حسن و عشق مین —

مرافعۂ قضا و قدر مصنفۂ منشی ظہرالدین

رقعات نامی — تصنیف مولوے حکیم الدین صاحب —

مینا بازار — مؤلفۂ ارادت خان واضح بہت خوشخط و محشی —

شرح مینا بازار — مطبوع نادر از مولوے امام بخش صہبائی —

سہ نثر ظہوری — مع مقدمات ثلثہ یہ کتاب مشہور ہے —

شرح سہ نثر ظہوری نثر نورس کی شرح از مولانا مفتی محمد سعداللہ مغفور —

کشایش نامہ — مع فرہنگ تصنیف منشی ابکرن

لذۃ الافہام — نثر تصنیف مولوی سید محمد علی موسوی دہلوی —

تضمین گلستان اشعار گلستان کی تضمین —

سلک مسلسل مصنفۂ منشی چندکا پرشاد

بندگی نامہ — بطور تر جمیع بند مصنفۂ رائے کنہیالال صاحب بہادر —

مظہر العجائب — مصنفۂ مرزا قتیل صفات ہر شے کا مذکور کارآمد منشیان —

تاج المدائح — نثر رنگین تصنیف منشی انوار حسین تسلیم سہسوانی در صنایع —

مفتاح الصفات — مصنفۂ منشی رام نرائن صاحب —

صفات کائنات — مشہور کتاب ہے انشاپردازی مین کہ صفات سے ایا

که یای آخر ضایگانی برای نسبت است یا برای متکلم اے تا آفتاب قایم ست نغمه و آهنگ و عیش و عشرت مجلس ممدوح باقی باد م و تا بر قانون سخن تار نفس نواخته مضراب زبان است ترانه ثنای جهان بانی ذخیره کام و زبان جهانیان باد ش یعنے تا که زبان باستعانت نفس در سخن است ثنای ممدوح در کام و زبان مردم باد م قطعه تا دو معنے بهر لفظ چنگ و قانون آورند ش آنا برای چنگ یکی چنگال جانور و دیگر نام ساز و برای قانون یکے رسم و دیگر نام ساز م لفظ پردازان معنی ساز در بزم بیان ش فاعل آورد لفظ پردازان معنی ساز یعنی شعرا م باز اقبالش بصید ملک رنگین چنگ باد ۞ تا رچنگ عشرتش باد از گسستن در امان ۞ ش و درین بیت بهر دو معنے چنگ اشعار کرده چه چنگ بمصراع اول بمعنی چنگل است و در ثانی بمعنے نام ساز م هم آهنگ ثنایش نغمهٔ قانون دهر ۞ هم بوفق مدعایش رسم و قانون جهان ۞ ش قانون بمصراع اول بمعنی نام ساز است و بمصراع ثانی بمعنے رسم اے تا که چنگ و قانون بهر دو معنے مستعمل ست ملک و عشرتش در ترقی باد و قانون زمانه نغمه سرای مدحش باد در رسم و آئین جهان حسب مدعایش ۞ در بعضی نسخ بجاے مصراع اول هم آهنگ اصولش دیده شد پس مراد از اصول آن قواعد و ضوابط است که ممدوح بعدالت و سیاست ایجاد کرده یا اصول نغمه یعنے نغمه بر وفق قواعد عدالت و سیاستش باد و یا بر آهنگ اصول او باد م زین دعا ها بر اجابت منت بسیار باد ش یعنے ادعیهٔ ماثوره که بحق ممدوح خوانده ام به محض انتساب اینها به ممدوح اجابتش را ممنونے باد ۞

خاتمة الطبع

چمن چمن حمد و سپاس جناب باری که نسخه شرح ظهوری مصنفهٔ حدیقه بند گلستان سخنوری و نخل هموند بوستان نکته پروری جناب حاجی مفتی مولوی سعد الله صاحب متخلص به آشفته در مطبع فیض منبع منشی نول کشور واقع کانپور ماه جون سنه ۱۸۷۹ع باهتمام منصرم باکمال لاله بشیشر دیال برشحات سحاب الطباع فضارت آفرا خاطر شایقین گردیده

ونشاید که دهم کنندم اگرچه صدق مقال ظهوری دارد امّا برفع این مظنه قسم یاد میکنند
ش یعنی اگرچه صدق کلام من ظاهرست اما برای دفع گمان مذکور که گویند ظهوری بتعریف
ممدوح مبالغه می کند سوگندی خوردم بنگارنده که بریحان خط خوبان مشک را برنسرین
برات داده وبنوازنده که بمفتاح نغمه درنوازش بر روی سامعه کشاده که مدّد فتر توصیفش
اندازه قلم هیچ بدیع رقم نیست وشدّ قانون تعریفش حد نفس هیچ خجسته دم نی ش ریحان
گیاهیست خوشبو که آن را سپرغم گویند وهر گیاه خوشبو را نیز وقسمی از خط لهذا استعاره اش
بخط خوبان بسیار مستحسن افتاده مدّ باصطلاح اهل حساب خطی درازست که بالای حساب کشند وشدّ
باصطلاح اهل نغمه آوازیست که بهندیش ٹیپ گویند وقوله که مدّد فتر توصیفش تا آخره وهمچنین قوله
وشدّ قانون جواب قسم است یعنی سوگندی خورم آن نقاشی را که از ریحان خط خوبان مشک را
برنسرین تنخواه داده یعنی خط سیاه بر رخساره محبوبان رویانیده وقسم می خورم آن نوازش کننده را
که از کلید نغمه دروازه سرفرازی بر روی قوت سامعه کشاد برین معنی که حساب توصیفش را هیچ
بدیع رقم نوشتن نمی تواند وهیچ خجسته دم شدّ قانون تعریفش را برآوردن نمی داند هم همگنان را
بمساعدت بخت توفیق سعادت بساط بوسی روزی باد تا فراخور فطنت وفطرت خود بهره مند
ومحظوظ گشته بر حقیقت حال وصدق مقال مطلع گردندش یعنی هر کسی را بیاوری نصیب
توفیق سعادت بساط بوسی نصیب باد تا بر صدق مقال من ایقان کنند ومطلع گردندم وبه تقریب
این دعا یاد آمد که اطناب نه از آداب است ش این دعا اشاره است به دعائیکه قبل گفته شد
که همگنان را به مساعدت بخت تا آخر اطناب درازی ومعنی فقره ظاهر است هم بزمزمه
دعای اختتام درنوازش اثر اهتمام واجب دانست ش دعای اختتام باضافت دعائیکه
درخاتمه کتاب آرند یعنی اهتمام زمزمه دعای اختتام واجب دانست تا اجابت واثر سرفرازی
یابدم تا از کانسه طنبور خورشید تار شعاعی در دمیدن ست نسیم نغمه از مهب مجلس خدایگانی
در وزیدن باد ش خدایگان لفظیست مفرد بمعنی خداوند ومهربان ودر تحفة السعادت مذکور است

ش ساختن موافقت کردن یعنے چہ مشکل است بر قائل بلند سخن افہام سامع کم فہم چہ این معنے
بے آن کہ سخن فصیح و بلیغ را از پایہ اش فرو تر آرند صورت نہ بندد م بمثل حال جوہر فروش
و نقاش ست کہ یکے دشکستن گوہر گران بہا دل سخت کند تا مشتری تنگ مایہ دست بیع تواند داد
و دیگری دم قلم نزاکت رقم را از تیزے بہ پردازد تا مبصر کند نظر چشم تماشا تواند کشاد ش یعنے
حال قائل بلند سخن مذکور مانند حال دو شخص ست یکی جوہر فروش کہ گوہر گران بہا را بشکند تا مشتری
صاحب کم قیمت پارۂ ازان یا مجموع پارہ ہا را خرید کند و دیگر نقاش کہ زور قلم نزاکت رقم را
از تیزی خالی کند تا مبصر کوتاہ بین چشم تماشا کشاید و لطفش را کہ حسب حال اوست بفہمد م چون
صفحات خاطر خاص و عام زیر مشق خامۂ اوہام ست آنان کہ تماشای مجلس بہشت آئین آئین نگاہ
و سماع نہ بستہ اند و عید نوروز چشم و گوش ندانستہ اند و عقل مصور و روح مجسم ندیدہ و لآلی
کلام معجز نظام در درج گوش ہوش نہ چیدہ گمان برند کہ این ستایش از مقولہ ستایش دیگر
مداحانست کہ در مدح ممدوحان خود مبالغہ ہا می کنند و قطرہ و ذرہ ایشان را منبع دریاے
بیکران و مطلع آفتاب تابان می دانند ش یعنے چون وہم بر طبائع مردم غالب است
لہذا آنانکہ بہ مجلس ممدوح نرسیدہ اند و عید چشم و نوروز گوش ندانستہ گمان خواہند برد
و توہم خواہند کرد کہ من آنچہ در اوصافش گفتہ ام مبالغہ ایست محض کہ اثرے از حقیقت
ندارد ہمچنان کہ دیگر مداحان در ستایش ممدوحان خود مبالغہ می کنند اما آنان کہ خود شرف
محفل تقدس منزل دریافتہ اند یقین خواہند نمود قولہ چون صفحات خاطر خاص و عام
زیر مشق خامۂ اوہام ست شرط ست و قولہ آنان مبتدا و موصوف و قولہ کہ بہ تماشای تا آخر
صفت و ہمچنین قولہ و عید و نوروز تا آخر و علے ہذا القیاس و عقل مصور تا آخر و ہمچنان
قولہ لآلی کلام معجز نظام تا آخر و قولہ گمان برند تا آخر خبر مبتدا مذکور ست و این جملہ اسمیہ جزاے
شرط مذکور و در بعضے نسخ گمان نہ برند بنون دیدہ شد درین صورت معنی آن کہ از بس کہ
وہم بر طبائع غالب است ازین جہت آنان کہ بہ مجلس او نہ رسیدہ اند مبادا کہ گمان مذکور برند

دریے ثمار دریا گردد ہم از دریاست ش اے اگر چیزے از نامردم تحفۂ درگاہش گردد مانند
دُرے ست بہ پیش دریاہم در کمالات خرد پہنا بہ بین ۞ کم زر شمے پیش آن دریا بہ بین ۞ ش
پہنا بانفتح فراخ و وسیع یعنے ممدوح را اگر بکمالات خرد کما ینبغی بہ بینی و اسراف و جواب نظر کنی
دریا را پیش کمالات خودش کمتر از قطرہ بہ بینی و در بعضے نسخ بیشے دریا دیدہ شد ای کثرت
و یا کمتر از قطرہ پیش او بینے و در بعضے اے خرد تنہا تا و نون بجاے پہنا بنظر آمدہ یعنے اے
خرد اگر بے روے در عنایت احدے کمالات ممدوح را ملاحظہ نمائی دریا را بہ پیش او کم از قطرہ یابی
یا آن کہ اے خرد ممدوح را در کمالات یکہ و تنہا بہ بین و دریا را کم از قطرہ بہ بین در بین صورت مضمون
مردد مصراع جداگانہ خواہد بود ہم چون صفت بے نیازی خاصہ کردگار ست سایہ کردگار
را اگر احتیاجی ہست نیست الا بحریفانے کہ در خور کیفیت و چاشنی خود شراب سخن و نقل نغمہ را
برایشان پاید ش یعنی چون بے نیازی خاصہ خداست سایہ اش را کہ ممدوح باشد ہم
احتیاجی نیست و اگر ہست آن حریفانست کہ سخن فہم شاہ باشند آن ہم در بین امر کہ دقائق
سخن و حقائق نغمہ بایشان تعلیم کند بالجملہ احتیاجش طرف تلامذہ سخن فہم و مخاطب صحیح است
و این معنی در حقیقت احتیاج نیست ہم و باندازۂ عقول و اندازہ ہالب ہمہ بانے کشایدش ای بحکم
کلموا الناس علے قدر عقولہم با ہر یک ہمزبان شود م خوشا ذوق چمن طبعے کہ بدرک نکات رنگینش
رنگ فہمیدن بر چہرۂ ہوش تواند بست ش چمن طبع کسے کہ رنگین طبع و طبعش باغ و بہار
باشد و الف خوشا برای کثرت یعنے بسیار خوش است آن رنگین طبیعت کہ ہوش و خرد ش
نکات رنگین شاہ بفہمد م وزہے عیش سبکروحی کہ بیال اتہزا مرغ دلش بر شاخسار نغمہای
نازک تواند نشست ش زہے بروزن خنے سبکروح چالاک و تیز عقل یعنے چہ خوب است
عیش آن ذکی الطبع کہ دلش نغمہاے نازک ممدوح را بداند اے بسا خوش نصیب و
خوش عیش اند آنان کہ سخنان و نغمہاے ممدوح را می فہمند م چہ دشوار ست بر قابل
بلند سخن با سامع کوتاہ یاب ساختن و سخن والا مرتبہ را بالضرورۃ از پایۂ خود انداختن

افزای باغ و بستان را خار و خسے در کار ش جان فزا اسم فاعل ترکیبے صفت فضا و لطف
آن کہ باغ را از خار و خس گزیرے نیست م کافور در جنب قیر کشیدن و شکر بعد از خطل چشیدن
حکمت است ش قیر بالکسر یال کافور را اگر تنہا ے گذارند غائب می شود و اگر با فلفل و قیر
ے گذارند بحال خود ے ماند علاوہ برین آنکہ کافور سپید است و قیر سیاہ لہذا قیر بہ پہلوی
کافور کشیدن مفید زیادت رونق سپیدی اوست لان الاشیا تعرف باضدادہا زیادۃ
معرفت م و فی الحقیقت ترقیم دیباچہ ہم بقبیل تعلیمات است کہ بہ تقریبات فرمودہ اند کہ سخنور را باید
کہ اول ملاحظہ نشست و برخاست سخن نماید چہ بسیار عبارت ہست کہ دران لفظ زیادت و
کمے نہ کند و باندک تقدیم و تاخیر معنے بسر فراز ے دیگر بر گزیند ش یعنی ہر چند بظاہر
دیباچہ تصنیف دیگر است لیکن حقیقت آن ست کہ این ہم تعلیم ممدوح است کہ بارہا فرمودہ است
کہ صاحب سخن را باید کہ لحاظ نشست و برخاست سخن نماید زیرا کہ اکثر بے آن کہ الفاظ زیادہ
کنند یا کم نمایند الا تقدیم و تاخیر ہمان الفاظ سازند حسن دیگر پیدا کند م و بر چیدن سنگ
لفظ درشت از راہ سخن کہ بجاے بیان نیاید امر کردہ اند ش یعنے فرمودہ است کہ الفاظ ثقیلہ و
درشت در کلام نباید آورد تا جاے بیان بدان سکندری نخورد و در بعضے نسخ آسیبی بہ جاے بیان
نیاید دیدہ شد یعنے بسبب او آسیبے بہ بیان نرسد و در بعضے سنگ لفظ درشت کہ بجاے بیان
متکلم آسیب نہ رساند بنظر آمدہ م و از تاریکے الفاظ کہ عقل بالا دست راہ بجانے آن نیابد
نہے فرمودہ اند و امثال این کلمات مکرر بسماع یافتہ ش یعنی از ایراد الفاظ غریبہ غیر ظاہر المعنی
کہ بفہم عقلا نیاید ممانعت کردہ اند م جلا پذیرش ذہن و قادش طبع مستفیدان صاحب است
ش جلا پذیرش صاف کردن یعنے بتاثیر صفائی ذہنش صفاے ذہن تلامذہ اش حاصل م
و حلقہ شاگردیش زیور گوش اہل انصاف ش اے منصفان بشاگردیش افتخار می کنند
م الحاصل اگر گلے تحفہ بہار شود ہم از بہار است ش یعنے اگر احدے از تلامذہ اش شرح
نویس یا خطبہ ہدیہ جناب بش نماید باید دانست کہ این ہم از فیض یافتہ ہاے اوست م و اگر

الفاظ و تبدیل عبارات و تصرفات بجا و بجا آوردن حق اداء عدیم السهو است که صفحه انشائے
ایشان هرگز آشنای کزلک حک و قلم اصلاح نشده بود سطر سطر و صفحه صفحه بخوبی خجالت شسته اند
اے با وصف آن که هریک از عدیم السهوان که احدے بر عبارت ایشان اصلاح کردن نمیتوانست
بخیال حصول امتیاز خود از شراح دیگر درین شرح نویسے تدقیق و موشگافیها کار بردلیکن
هنگام عرض شروح خود را بر ممدوح سطرها و صفحها اصلاح پذیر فتند هم و آنچه از زبان معجز بیان
شنیدند نگاشته خود را درین شرح نویسے بمثابه خامه آله تحریر انگاشتند ش مشابه باشد یعنی
یعنے درین شرح هرچه از مضامین نوشته اند هم فرموده ممدوح است که در سلک الفاظ کشیده اند
پس حال شارحان مانند قلم است که او را دخلے به انشائے باشد بجز آن که منشی بواسطه اش
نویسد همچنین ممدوح بواسطه ایشان شرح متن خود تصنیف کرده غرض که هم متانت متن
از همه دانے اوست و هم انشراح شرح به شگفته بیانے اوش لطف لفظ متانت و همه دانے
برائے متن و انشراح و شگفته بیانے برائے شرح پوشیده نیست هم ادب آموز و نکته اندوز زمه
گرعراقے و گرخراسانے ؛ گو فلاطون که باهمه فطنت ؛ نه کند زانوئے سخن دانے ؛ اش
فطنت و دانائی و در بعضے نسخ سبقت دیده شد زانو نه کردن تلمذ نمودن و کو بکاف عربی
و فارسے هر دو صحیح مے تواند شد یعنے کجاست افلاطون یا بگو او را که با آن همه دانش
یا سبقت و کمالات تلمذ ممدوح اختیار کند هم واین که بنفس نفیس توجه بتحریر دیباچه نفرموده
فوائد و اغراض منظور است ش یعنے این که استادگان پایه سریر را حکم شد تا دیباچه ها
بنویسند گمان نبرند که شاه تجریرش تکلفے داشت بل فوائد و اغراض منظور ست که در
عبارت لاحق بیان آن می کند هم آرے به دفع گزند عین الکمال با عقد لآلی شاهوار
خذفی ناچارش عین الکمال چشم زخم عقد بالکسر سلک گوهر خذف سنگریزه یعنی در سلک لآلی
شاهوار خذفے هم مناسب است تا نقصان چشم زخم راه نیابد یعنے کتاب نفیس مثل
عقد لآلی است و دیباچهاے تصنیف دیگران مثل خذف است هم و فضای جهان

ش انگشت بر حرف نهادن عیب کردن و هم پشت مددگار یعنی حروفش چنان هم پشت و برابر نشسته اند که جای انگشت نهادن و عیب کردن نمانده و حالت هم پشت بودن حروف در اوراق هم پیداست هم نوعی می بال کوخوش فارغ البال ✤ که نورس کهنگی را کرد پامال ✤

ش فارغ البال آزاد خاطر ای بی فکر یعنی تازگی را بگو به فراغ خاطر بر خود بشیش بالد چرا که کتاب نورس ممدوح کهنگی را برباد نمود هم خدا پیرایه بخشد از قبولش ✤ مصون دارد ز دور هر فضولش

ش فضول بیهوده گو یعنی خدای بر تر کتاب نورس را مقبول طبائع گرداند و از رد و قدح هر بوالفضول محفوظ دارد هم ازان جا که عواطف خسروانه و مراحم شاهانه شامل حال هر دور و نزدیک است اهل عراق و خراسان را از ذوق این معنی محروم نخواست و خاست که این نسخه را به سیر عجم اتفاق افتد تا بدرک معانیش هر روز نوروزے کنند ش مراد از عراق عراق فارس است و یای نوروزی برای تعظیم و نوروزے نام نوائے هم هست از موسیقی یعنی چون مدنظر شاه رحمت عالمیان بی تخصیص دور و نزدیک است و کتاب نورس که بزبان هندی ست فارسیان ازو بهره ور نمی شدند لهذا خواست که فارسیان هم از مذاق معانیش محروم نباشند و بادراک معانیش هر روز نوروز نمایند هم فرمان واجب الاذعان عز صدور یافت که استادگان پایه سریر عرش نظیر فقد قابلیت و استعداد خود را بپای محک امتحان آورده بشرح لفظ مجمل و معنے مفصل بردارند ش عرش نظیر یعنے مثل فلک اعظم در رفعت و وسعت یعنی ازان جا که رحمتش عام بوده لهذا حکم فرمود که هر یک از ملازمین پایه سریر خلافت شرح کتاب نورس بزبان فارسی مشتمل بر الفاظ قلیل و معانی کثیر نماید تا اهل عجم هم ازو خطے بردارند هم و بعض قیود آن مبنے بر مصطلحات مرقوم سازند ش مبنی صیغه اسم فاعل از ابناء ای مخبر یعنے خبر دهنده و شعر یعنی قیود شعر مصطلحات هندی که در متن ست مرقوم سازند تا از لباس فهم عارے نباشند باوجود آن که تبلاش امتیاز در موشگافیها نهایت دقت بکار رفت هنگام عرض نسخ از تغیر

نغمه را جان ۞ ش ای آن ممدوح بسبب فرمان برحق خود وطبع محکوم فرمان خود جان نغمه
در پیکر سخن ریخت الحاصل سخنے نیست که در و نغمه نباشد هم ره پژمردگی برتازگی بست ۞ چه نقشے
در بلند آوازگے بست ۞ ش فاعل بست اول در هر دو مصراع ممدوح یا در مصراع اول
نقش بانغمه و در ثانی ممدوح یعنے پژمردگی راه برتازگے نمی یابد هم بخورشید درخشان پرتوی
داد ۞ نوی را طرفه تشریف نوے داد ۞ ش پرتوی و نوی بیای مصدرے دتواند که بیاید
وحدت باشد و یای وحدت معروف هم آید چنانچه روے به معنے یک مرد و روم نوی
منسوب به نواے تازگی یعنے خورشید را هم پرتو عنایت فرموده و تازگی را تازگے
هم کشد صد داستان هر صفحه در لب ۞ ورق را گر زند انگشت برلب ۞ ش یعنی اگر کسی انگشت
برلب ورق زند تا بگرداند هر صفحه اش به مجرد انگشت زدن خود بخود مانند تار سرود صد داستان
بیان می نماید و از اندرون دل تا به لب می آرد و نیز انگشت برلب زدن کنایه از استدعای
سخن و صاحب جهانگیری بمعنے کسے را بحرف آوردن آورده یعنے اگر کسے خواهد که بخواند ورق
آن کتاب را بصد داستان حرف مے زند و در بعضے نسخ زنند بصیغهٔ جمع هم دیده شد
هم سطور از رشتهٔ آواز دارد ۞ ورق از پرده های ساز دارد ش یعنے سطورش را از رشته
آواز ساخته است و طولانی سطور و امتداد آواز باعث استعاره است و اوراقش را از
پرده های ساز طیار کرده ورق را در پرده های سازے گذراند پس ورق بکار پرده ساز
مے آید این جا پرده ساز چنان بکار اوراق آمده اند که خود ورق شده اند هم سخن پاس شکوه
وشان خود داشت ۞ که در دیوان شه دیوان خود داشت ۞ ش دیوان اول بمعنے کچهری
و ثانی به معنے کتاب نظم چنان که مشهور ست یعنی سخن حالا شکوه وشان خود داشته است
زیرا که در محکمهٔ شاهی دیوان خود را گذاشته یا این که سخن حفظ شکوه وشان در نصیب خود
مے داشت که دیوان خانه شاه را جاے دیوان خود نمود والا شان و شوکتش برباد
رفته بود هم حروفش در ورقها جلبه هم پشت ۞ که نه هیچ کس بر حرفش انگشت ۞

م شگفتگے نسرینے پربارش نسرین گلی ست سفید خوشبو دارآن چند نوع است یکے ازان را گل مشکین گویند واین مرادف نسترن است پربار پردخل یعنے عبارت شگفتہ اش کار نسرین می کند ویادر شقائق و شگفتگے مصدری راست ای شقایق شدن ونسرین بودن م رنگینش گل درغازہ جوئی ؛ ش غازہ ارگچہ کہ غیر گلگونہ است مولوی فرماید ؎ بے غازۂ وگلگونہ گل آن رنگ کجا یافت ؛ کافروختہ از پردۂ مستور برآمد ؛ و دراکثر کتب لغت بہ معنی گلگونہ دیدہ شد درین صورت تحمل کہ در کلام مولوی گلگونہ عطف تفسیر غازہ باشد واللہ اعلم یعنے گل میخواہد کہ رنگینی آن کتاب راغازہ چہرہ خود نماید تا خوشرنگ شود م زسیر آبش مل درتازہ روئے ش مل بضم شراب یعنی شراب از سیرابی کتاب نورس استعانت بہ تازہ روئی خود می جوید م کسے زنیسان نتواند ساخت گلزار ؛ کہ چیند چون خلیل ازنار گلنار ؛ ش یای کسے توصیفے ومصراع ثانی بیان وصف ای آن کس گلزار مثل نورس ساختن مے تواند کہ معجزۂ حضرت خلیل اللہ داشتہ باشد وقصۂ گلزار بودن نار بر حضرت خلیل اللہ علی نبینا وعلیہ السلام مشہورست م مگو نورس کہ فردوس برین ست ؛ نہ تنہا خلد رضوان ہم برین ست ش رضوان نام فرشتہ ایست دربان بہشت یعنی این کتاب را نورس نباید فہمید بلکہ فردوس برترست ولفظ خلد ہم تصور نباید کرد بلکہ نگہبانش فرشتہ رضوان ہم است یا این کہ تنہا خلد موافق قول من نیست بلکہ رضوان ہم مدعی این دعوے ست ودر بعضے نسخ ہمدرین ست دیدہ شد یعنی رضوان نگہبان درین خلدست ومی تواند کہ خلد ورضوان بمعنے لغوی باشند یعنے ہر کہ درین فردوس درآید ہمیشگے اورا ست نہ تنہا ہمیشگے بلکہ خوشنودی ہم اورا ست م رسید از دادرس شاہ سخن رس ؛ بہ فریاد نفسہا نقش نورس ؛ ش دادرس مبدل منہ وشاہ بدل یا صفت شاہ است کہ مقدم شد بر موصوف ویحتمل کہ دادرس مخفف دادرسی باشد یعنے بسبب شاہ دادرس وسخن رس نقش نورس بفریاد نفسہا رسیدہ یعنے پیش ازین قدر نقشہا بانچہ شاید نمی شد حالا نقش نورس قدر دانیش نمودم بفرمان حق وطبع بفرمان ؛ سخن را کرد پیکر

بر گل نزاکت تقریر در تحریر یعنے بلبل فصیحش ہنگامی کہ بر گل نازک بہ تقریر مے درآید کلامش خالے از
عشوہ و ادا نمی باشد و در بعضے نسخ در تحریر تقریر یعنے در نوشتن تقریر و در بعضے تحریر و تقریر
بواو عطف ہم بنظر آمد و معنے ظاہر است و نسخہ اول بہتر آنہاست م و نظر نظارگیان از موج رطوبت
عبارات روان در زنجیر عبارت روان عبارت او سلیس و منجم ست یعنے نظر بینندگان
بخوبی عبارات او کہ از پس و پیش مثل دامن و گریبان منتظم است پای بند مے شود یعنے
ملاحظہ از غایت شوق سیر نہ می شود تا مراجعت نماید م سنبل خطش از آہ ناشکیبان ش سنبل
بضم گیاہے خوشبو دار کہ با خط خوبان تشبیہ دہند ناشکیب عاشق یعنے ہمچنان کہ آہ عشاق
پر پیچ و تاب و علی الاتصال است ہمچنین مرغولہ ریزی خطش گرفتار کن دل م بنفشہ لفظش از خال
و لفریبان ش بنفشہ بفتح با و ضم نون و ضم با و کسر نون و فتحتین مے گیاہے است کہ ہمواره
در آب روید برنگ سبزہ و گلش کبود بود لہذا بہ نقطہ اش استعارہ می نماید ای بنفشہ
نقطہایش ہمچو خال محبوبان دلفریبی مے نماید م از رشحۂ طراوت کلمات نہر مسطر
مالامال آب حیات ش رشحہ خوی و عرق یعنے از طراوت الفاظش چندان آب زندگے
مے ریزد کہ بین السطورش لبالب ست م خضر تشنۂ سیرابے او اش خضر بروزن کتف و جبر
نام پیغمبرے مشہور کہ تشنگان را آب می رساند و بعضے را در پیغمبر بودنش کلام است یعنے
در بیان کتاب نورس سیرابی ست کہ خضر ہم تشنۂ اوست م مسیحا مردہ جان بخشے ہوا
ش مردہ غایت مشتاق یعنے حضرت عیسےٰ کہ زندہ کن مردگان است کمال مشتاق ہوای
جان بخش باغ آن کتاب است یا مشتاق ہوای الفاظش کہ ہنگام تکلم مے رسد م نکتہاے
برجستہ غنچہای سربستہ ش نکتہ برجستہ لطیف حسب الحال یعنے لطائف حسب حالش
غنچہاست ناشگفتہ و ازان جا کہ وقت و باریکی در نکتہ ہای و لطائف می باشد لہذا بغنچہاے
سربستہ استعارہ نمودہ م رنگینی بشقائق در کارش شقائق نوعے از لالہ کہ نعمان بن منذر را
خوشتر آمدہ بود و حکم بحفاظتش داده اے رنگینی آن کتاب مثل رنگینی شقائق نعمانست

خوانند بجاست ش یعنی چون کتاب هندی ست لهذا وجه تسمیه اش اولاً به هندی بیان می نماید
و از انجا که شیرهٔ قسمی ست از شیرینی که الذ و الطف اشیاست پس مجموع لامحاله فائق تر خواهد شد
و نو رسیده یعنی میوه که نو رسیده باشد پس مراد این است که این کتاب میوه نو رسیدهٔ نهال فضل و
کمال ست و دیگر این که نو رسیده به معنی آن که حالا بوجود آمده و درین صورت مراد این که این
شاهد بے عیب از پردهٔ غیب بعرصهٔ وجود نو آمده م قیاس سمے ازین اسم گیرش یعنے کتابیکه
نامش چندین وجوه مستحسن دارد خود چه قدر خوب تر خواهد بود و چها لطائف و نکات در هر لفظش
مندرج خواهد بود آرے ؎ چو نام این ست نام آور چه باشد ؎ و چون کتابش را نو میوهٔ نهال
فضل و کمال قرار داده لهذا لوازم باغ و بستان را برای آن اثبات می نماید م فضای دیدن
بصفحاتش گلشن است ش فضا بالفتح فراغ بودن مکان و ساحت خانه یعنے آن قدر بهار
از صفحاتش بالطراف منتشر و منبسط شده است که وسعت بصارت همه بهار باغ و گلشن بوده است
م و سواد خواندن به بیاضش روشن ش سواد میدان و سویدای دل مراد از ذهن و
مهارت و بیاض سفیدی بین السطور و حواشی کتاب یا خود کتاب صاف شده که مسوده نباشد
چنان که متعارف است یعنی همه میدان خواندن یاقوت زیرا که در بیاض این کتاب روشن
شده است م هر صفحه چمنے ش یا برای تعظیم است ای هر صفحه اش چمن عظیم ست م و هر سطرے
گلبنے ش و هر سطر او درخت عظیم گل ست و در بعضے نسخ نخلے و در بعضے گلشنے هم دیده شد
م برگش لفظ دلکش ش یعنے الفاظ دلکش او بجاے برگ چمن ست م بارش یعنے بنیش
ش بے غش آن که خود افزاید و سلب حواس نکند بجاے ثمر نخلهاے آن باغ ست م
بلبل فصاحت بر گل نزاکت در تقریرش ؎ در بیان آن کتاب فصاحت و نزاکت هم بکار برده
و در بعضے نسخ بر گل نزاکت تحریر و در تقریر دیده شد و مراد از تحریر نوشتن است یا کلامی
که خالی از حشو و زوائد باشد یعنی بلبل بیانش به تحریر نازک و تقریر فصیح گرم بیان ست
یا این که تقریر فصیح بلبل بیانش نازک ترین کلاهاست که خالی از حشو و زوائد باشد و در بعضے نسخ

در اشعار در فتار بسته شده حلقه اثر بر در دلها کوبد ش حلقه بر در کوفتن فتح باب خواستن یعنی
این هم در آن کتاب لازم گرفته که چنان که تازگی معانیش تاثیر طراوت بالفاظ بخشیده همچنین تازگی
نغمات سرودها اثر بخش دلها باشد و قوله که در اشعار در فتار بسته شده صفت نقشها و کاف میان صفت
یعنی تخصیص فرموده است که آن نقشها را بر فلان اشعار و فلان اشعار را در فلان نقش بسرایند
و شک نیست که بعضی از سرودها را اگر با شعاری که برای آنها موضوع است سرایند کمال آن سرود
ادا شود و در غیر ش این معنی صورت نه بندد و در بعضی نسخ چنانچه تازگی بمعانی و طراوت بالفاظ
بخشیده دیده شد یعنی همچنان که آن کتاب را تازگی در معانیش و طراوت بالفاظش بخشیده
الحاصل هم معنی مطبوع باشد و هم الفاظ و هم نغمه و هم اشعار تا بخوبی موثر خاطر سامعین باشد
هم دبیاد نفس گویندگان گرد غمهای نو و کهن از رواهای خاطر شنوندگان رو بدش و هم التزام آن
گرفته است که آن نوعی نغمات باستعانت باد نفس سرایندگان گرد غمهای نو و کهن رو بدو در نماید م
از شاه و کن جهان نشاط آباد است ٭ خاک غم از آب نغمه اش بر باد دست ش نشاط آباد آنکه
از نشاط آباد باشد بر باد خراب و بیان نشاط و غم و خاک و آب و باد از صنعت تقابل است
م ارباب ترانه کهنه شاگردان اند ٭ آن کس که از و نوشده طرز استاد است ٭ ش یعنی که ترانهای
کهنه و سرود ایجاد کرده دیگران می سرایند مرتبه شاگردی دارند استاد آن است که از و طرز نو
بوقوع آمده باشد چنان که ممدوح درین کتاب به تجدید سرودها پرداخته پس معین که ارباب ترانه شاگردان
کهنه اویند و آن کس که از و شاگرد نوشده است استاد طرز سرود است پس حال شاگردان کهنه
قیاس باید کرد که چها خواهد بود یا این که مشتاق شعرهای کهنه شاگرد اند مر کسی را که از و طرز نو بوقوع
آمده و قوله استاد است جمله علی حده است مقوله مصنف ای چرا نباشد او استاد است با بر تقدیر
این که بلی او استاد است لیکن برین تقدیر لفظ را بعد از لفظ آن کس محذوف فرض کنند م
وجه تسمیه کتاب ش یعنی سبب نام نهادن کتاب به نورس این ست و در بعضی نسخ دو وجه
تسمیه کتاب دیده شد م هندیان مجتمع را نورس گویند فارسیان اگر نورس نهال فضل و کمال

وجود ممدوح مراد داشته ابتدای وجودش ثنا را گویا نمود آری متانت وجودش باعث برآنست
و در بعضی نسخها بنان بجای موصده و ونون بمعنی سرانگشت و در مصراع ثانی بیان بمعنی ادا
بنظر آمده و درین صورت معنی آن که چنان ترکیب کلام نهاده است که سرانگشتانش که هنگام بیان
متحرک می باشند هم به تقریر می آیند و معنی مصراع ثانی ظاهرست م سخن از فکر حفظ مرتبت ست ٭
ز قرطبیش بجای خویش نشست ٭ ش یعنی سخن که در پاس حفظ مرتبه فکری داشت حالا از
ترتیب و ادای ممدوح بمرتبه و بجای خود نشست یعنی بآن مرتبه که اورا می بایست به نشست
یا آن که اعتماد بر ترتیبش نموده بجای خود نشست و از فکر بی ترتیبی خود رست و این معنی را
مصراع اول هم مؤید است م بر دگر عیب بین چشمی کشاید ٭ دگر ره جز هنر بینی نیاید ٭
ش حالا بیان ترتیب سخن می کند یعنی سخن را چنان مرتب و درست ساخته که اگر عیب بین
اورا ببیند بعد ازین هنر بین گردد و عیب بدبینی از و دور شود یا این که پس او عیبی درین کتاب
نیابد بل همه حسن و نیکی بیند درین هر دو صورت لفظ دگر بمعنی پس که کلمه دال بر خبرست قائم مقام
کلمه فای عربی ست سعدی گوید ٭ اگر بینم که نابینا و چاه ست ٭ و گر خاموش بنشینم گناه ست ٭
و شاعر دیگر گوید ٭ اگر منع کند حکم باغبان نیست ٭ دگر از باغ گل چیدم گناه است ٭ و می تواند که به معنی
بار دگر باشد یعنی عیب بین که پیش ازین عیب بینی می نمود اگر مرتبه سخنش را ببیند بار دیگر نسبت
به سابق عیب بینی از و دور شود یا بار دیگر نسبت بار سابق در سخنش عیب نه بیند بلکه هنر و
محتمل که این شعر در وصف ذات ممدوح باشد اما مدح کتاب ظاهرتر ست م و از جمله حقوقی که
بر اصحاب عقل و فرهنگ و ارباب نغمه و آهنگ ثابت و لازم ساخته آن ست که به ترتیب و تسوید
کتاب نورس پرداخته و سامعه و ناطقه را بخواندن و شنیدن آن نواخته ش یعنی از جمله
حقوق یکی آن ست که کتاب نورس را تصنیف نموده قوت سامعه و قوت ناطقه را بشنیدن
و خواندن آن سرفراز نموده و در کلام مصنف بخواندن و شنیدن لطف و نشر غیر مترتب است
م و التزام آن نموده که چنانچه تازگی معانی طراوت بالفاظ بخشیده نوی نغمات نقشهائی که

چاشنی گیر بیانش ش یعنی حلاوت هم در بیان شیرینش مذاق و مزه یافته است ای حلاوت همه را مذاق و مزه می بخشد اما به پیش بیان شیرینش محتاج چاشنی ست م بشیرینی موظف از زبانش ش ای همان حلاوت از زبانش وظیفه شیرینی می یابد م چنان شیرین کند سر حرف خنظل ✦ که شیرینی شود در گوش شامل ش خنظل بجای مهمله و نون و ظاء معجمه ثمر گیاهی ست مانند خربزه خرد که بغایت تلخ بود و او را خربزه ابوجهل گویند و بهندی اندراین کا پھل سر کردن آغاز کردن یعنی چنان شیرین آغاز می نماید حرف خنظل را که بگوش سامعین انبار شیرینی هم می شود معهذا مقتضی قیاس آنست که هنگام بیانش مذاق دهن تلخ می باشد همچنان که باوقات سماع ترشیها و تصور آنها آب دهن ترش می گردد یا آن که مراد از حرف خنظل تنگ حروفش باشد نظر برین که لفظ حرف جنس ست اطلاقش بر قلیل و کثیر جائز و مراد از سر حرف کلمه حاوی معنی ظاهر ست و در بعضی نسخ هر حرف خنظل و در بعضے چنان شیرین ز لفظش حرف خنظل دیده شد م بآن سنگینی از کاه آورد یاد ✦ گر کوه انبار رشک آید به فریادش یعنی کاه را بآن گرانی و وزن بیان می کند که کوه انبار رشک فریاد می کند که تحمل چندان بار کوه غم نے آرم م نسازد لفظ گل در گفتگو درج ✦ نگردد تا در و صد رنگ و بو فرج ✦ ش یعنی مادامے که صد رنگ و بو صرف نمی کند لفظ گل را بیاد نیارد ای اگر لفظ گل بیان نمی کند همه لوازمات و ملائماتش را بیان می نماید و در بعضے نسخ نسازد بجای نگردد دیده شد م بجام شوق گردد باده پیمانه دهد در قطره سر طوفان دریاش سر دادن گذاشتن دریا کردن نظیری گوید ؎ سر داده و بند نهانی نهاده ✦ دل برده و داغ نشانی نهاده ✦ و در بعضے نسخ صد طوفان دریا دیده شد یعنی اگر بیان شوق می کند در یک قطره اش طوفان دریا را می گذارد با صد طوفان را در آن قطره می اندازد م بحرف آورد ترکیبش ثنا را ✦ متانت گشت آله این بنا را ✦ ش ثنای اول بنای مثلثه و ثانی بیای موحده و نون به حرف آوردن گویا کردن ای ممدوح چنان ترکیب مدح و ثنا می کند که ثنا خود گویا می گردد و وصف ممدوح بزبان می آرد آری چرا نباشد که متانتش باعث این بنا و ترکیب بوده است و بعضے از ترکیب

دوم نسر واقع که گویا فرود می آید و معنی ظاهر ست م شعرش شعری مرتب ش شعری بکسر
شین معجمه و یای منقلبه بالف نام دو ستاره الیست روشن که بعد از جوزا بر آید یکے را شعرے
عبور خوانند و دیگرے را شعرے غمیصاء و مشهور اول ست م هر حرفش فصلی ست ش اے
هر حرفش فصل ست که بسیار حرف و کلمه و کلام دارد م دهر فرعش اصلے ش یعنی فرع او بمنزله
اصل ست که فروع بسیار بر و متفرع می شوند و یای فصلے و اصلی برائے تعظیم است م سخن را با خاطر
بود کوهے ✤ بود ش صاحبے صاحب شکوهی ✤ ش صاحبے بیای تنکیر اے کدام سخنور
یعنے سخن کوه غم بر خاطرے داشت که کسے سخنور صاحب شکوه نیست تا به حفظ مراتب من کوشد
م عروس بود از پیرایه عارے ✤ ش چرا که لباس و زیورش که صاحب سخن کامل باشد بود
م ز نخجت پت خود در شرمساری ✤ ش شرمسار صاحب شرم و شرمساری صاحب شرمندگے
م کنونش آسمان در پابوس است ✤ ش یعنے از بسکه مرتبه اش بلند است آسمان هم قدمبوس او
مے نماید یا این که آن قدر بلند است که سر آسمان بزیر پایش مے رسد م سراپا گردن و گوش
عروس ست ✤ ش یعنے حالا سراپا مزین و آراسته شده است که حافظ مرتبه اش پیدا شد
م لآلی حقهٔ پروین سپندست ✤ خیال شاه والا بس بلندست ✤ ش لآلی بروزن جلالی
جمع لولو بروزن بلبل و لآلی حقه بفک اضافت جهت قلب چه اصل حقهٔ لآلی ست یعنی خیال شاه
آن قدر بلندست که حقهٔ لآلی پروین که بر آسمان هشتم مے نماید سپندے ست که برای دفع
چشم زخمش مے سوزد م زشاگردیش استادان هنر ساز ✤ نزاکت راز طبعش ناز برناز ✤
ش نزاکت از تصرفات فارسیان متعرب است که از نازک برآورده اند سخن ساز سخنگو یعنے
استادان زمانه از شاگردی او حرف می زنند که ما شاگرد اویم درین صورت ناز برناز مراد
از بسیار نازش باشد یا آن که نزاکت که همچو موصوف یافته لهذا بر ناز هم نازے کند و افتخار
مے جوید و یحتمل که استاد بصیغه مفرد باشد و آن سخن ساز مربوط به مصراع ثانی و معنی آن که
از شاگردی او استادان سخن ساز شده است که نزاکت از و ناز ها بر خود دارد م حلاوت

افتخارا به کعبه آویخته بود ندازین جهت مناسبت آویزه با کعبه هم درست می تواند شدم و شور شیرینی
گفتارش نمک مائده ملاحت ش ملاحت یکینی معشوقان یعنی ملاحت را از شور گفتار شیرینش
لذتے حاصل ست انی یکینی بهر چیز لذتی می بخشد خصوص بعد شیرین چشیدن این زور شیرینی
ست که یکینی را لذتے می بخشد م نقطه خامهٔ ابهامش مهر گنجینه اسرارش ابهام سخن مبهم گفتن
که محتمل معانی باشد بی آن که تعیین مراد کرده باشند یعنی خامه مبهم نویس او که نقطه مے دهد
گویا آن نقطه مهر خزانه اسرار ست که هزاران سر معنے دران دفینه کرده اند م شعشعه شعله تو ضیحش
صیقل آئینهٔ اظهارش ش شعشعه اندک ماندن از ماه و بمعنے پرتو آفتاب و روشنی مخصوص اشراق
فارسیان ست در کلام عرب دیده نشد اما صاحب تحفة السعادت به معنے روشنی آورده
و آن که در عوام بیک عین شهرت دارد غلط محض و سراپا پوچ الحاصل مفهوم اظهار هم
پیش بیان واضحش کدورتے و احتیاج صیقلے دارد زیرا که از توضیحش جلاے می یابد و روشن
مے گردد م و کام سخن در شکر افتادهٔ شیرینی اداش یعنے کام سخن به اداے شیرینش
پرورده شده است و از و لذت تمام برداشته م گردن صید معنی در کمند انداز رسایش انداز رسا کنایه
از فکر رسا و اداهای دل پسند باشند یعنی انداز رسایش کمندی ست که صید معنے را شکار نموده و
بگردنش گرفتار کرده درین صورت بیان کمند است و انچه بعضے گویند کمند او که انداز رسا دارد
صید معنی را گرفتار نموده نامناسب است کما لایخفی م دیدهٔ امید جانها بر جنبش لب بشارت ش بشارت
بالکسر و الضم مژده دادن و مژدگان و بفتح چنان که شهرت دارد اصلی ندارد یعنی برآمد آرزوے
جانها بر جنبش لبهای مژده آلوده اوست لهذا دیدهٔ امید بسویش نگران است یا آن که جنبش
لبهایش عین امید جانهاست م و سند تملیک دلها در کف ابروے اشارت ش یعنی
اشارهٔ کف ابروی او سند تملیک دلهاست یعنی ممدوح می گوید که من مالک دلهای مردم
و سندش چیست اشارهٔ کف ابروی او آری بسوی هر که اشارهٔ ابرو می کند دل خود را بوے
مے بازدهم نثرش نسرهٔ رفعت ش نسره بسین مهمله نام دو ستاره است یکی نسر طائر که گویا می پرد

نه رسیده است م هرچه نه درمیان نهاده ذهن نقادش ازز یور قبول برکران ش ذهن قوتمیت
درقلب انسان که ازتسام معانی درومی شود و بعضے تخصیص قلب نمی کنند نقاد همچو صراف صیغهٔ
فعال ازپے ست بمعنی سره کننده و بعضے صیغهٔ مبالغه هم گفته اند یعنی سخنے که در ذهنش نیامده است
مقبول طبایع نیست الحاصل هرچیز دانستنی را می داند و هرچه او نمی داند نادانستنی ست ای جهت
نقصانش برکران انداخته است نه آن که علمش برآن محیط نبوده م وهرچه نه سنجیده طبع وقادش
ازسبکے برخاطرهاگران ش وقاد همچو نقاد شعله زن سبکی بیای معروف مصدری درسبک
بروزن عضد یعنی کم وزنی و بے قدری ومتانتش قریب حاصل فقرهٔ اول ست ولطف الفاظ
سنجیده وسبکی وگران مخفی نیست م بالغ کلامان مدرسه سخن طفلان مکتب زبان دانیش ش
بالغ کلام زبان دان فصیح وبلیغ وآن که همه زبانها داند یعنی فصحای اهل لسان وبلغای زبان دان
منجملهٔ تلامذهٔ ابجدخوانان مکتب فصاحت وبلاغت اویند م وشهواران میدان بیان پیادگان
عرصهٔ نکته رانیش ش میدان بالفتح معروف ازمید یعنی جنبیدن ومی تواند که بکسر هم باشد
ازدون وازین جاست مودون نام اسپ کذا فی الصراح یعنی هنگام تقریرش شهواران
بیان پیاده می نمایند واوشهوارم گاه تفصیلش قطره منبع دریای بیکران ش بیکران بالفتح
کاف تازی بی کناره وبے انتها چه کران یعنی کناره وانتها هردو آید کذا فی البرهان یعنی
چنان وسعت کلام دارد که هنگام تفصیل قطره را دریای بیکران مے نمایدم وقت اجمالش
ذرهٔ مغرب آفتاب درخشان ش یعنی آفتاب با وصف آن کلانی که صدوبست وهشت مثل
زمین است هنگام بیان مجملش گویا به ذرهٔ پنهان گردیده الحاصل وقت تفصیل اندک را بسیار وهنگام
اجمال بسیار را اندک میازدم آوازهٔ طومار بلاغتش آوازهٔ گوش فصاحت. ش طومار مشهور
یعنی بشهرت داستان بلاغت او گوش فصاحت مزین است وازان جا که طومار مقتضی
طولانی ست لهذا استعاره بلاغت با وخیلے مناسبت افتاد و درآویزه وآوازه صنعت
اشتقاق است ودر بعضے نسخ لفظ کعبه بجای گوش دیده شد چون فصحای عرب اشعار خود را

ہم اگر از تحریک باد موجہ آب ہنجاری تحریر یزیست یا از جلوۂ آتش دخانی بہ قاعدۂ مرغولہ انگیز
بتوطیف این کرم نفس است و بتعریف آن تر زبان ش تحریر یعنی نوشتن و انچہ نویسند
وا پستہ گوید و خطی کہ بر گرد نقش کشند مخشم کاشی گوید ؎ تا خطت بافتہ تحریر خ سادہ خان +
پیش رخسار تو نقشے ست کہ بے تحریر ست ؎ وصاحب چراغ ہدایت می گوید یعنی آواز کشیدن
از نغمات کہ بہندی کھر کہاوت کسور مخلوط التلفظ بہا و را و مہملہ تر زبان و چالاک زبان و فصیح بیان
یعنے در فن نقاشے و موسیقی چنان ماہر ست کہ اگر از جنبانیدن باد موجے بر ۔ ۔ ۔ ے آب
بکدام روشنی خطے در اندازد یا آن کہ موج آب آواز نغمہ بر آرد بخوبی در ادراکش رسیدہ مدّاح
و فصیح بیان ست و اگر از جلوۂ آتش دودے بکدام قاعدہ پیچ و تاب خوردہ بر خیزد
و شکل مرغولہ پیدا کند در ستودن آن گرم نفس و گرم بیان است الحاصل کمال موشگافیہا می کند
کہ بجز ہر کمال ہر چیز می رسدم اگرچہ بسبب عادلیت داد اقسام ہنر دادہ و مے دہد
سبحان اللہ در فن سخن چہا پرداختہ و می پردازد ش ہنر اگرچہ ترجمہ فن است لیکن اینجا
مراد از پیشہ است سوای علم و مصنف علامہ از بیان توصیف اقسام ہنر گریز کردہ خاصتہ
بعلم و فصاحت و ذکا و بلاغت وی شروع می نماید خلاصہ گزید آن کہ چون عدالت شیوۂ
شاہان ست لہذا برای تکمیلش باقسام ہنر پرداختہ تا ہر یکے را از اہل فنون مختلفہ حلے قدر
حال رساند و بمرتبۂ شایانش سرفرازے بخشد اتصافش باقسام ہنر کہ از تتمۂ وصف عدالت
است چندان عجب نباشد عجب این ست کہ در فن علم چہا پرداختہ و می پردازد یعنی این وصف
را ہم بکمال رسانیدہ چنانچہ بفقرات لاحقہ تفصیل این اجمال مے نماید و بعضے حضرات معنی
این فقرہ این چنین گفتہ اند کہ اگر تنہا بہ سخن پرداختے چہ خوب پرداختی چرا کہ چون کسی در ہنرہا
بسیارے افتد فکرش منتشر گردد یعنی بادشاہ بسبب کثرت دیگر ہنرہا بسخن چنین مے پردازد اگر
تنہا بہ سخن پرداختے چہ خوب پرداختے لیکن پیش فقیر نامناسب محض مے نماید چہ این مضمون
با وصف عدم استفادہ اش از الفاظ مشعر بر این معنی ست کہ تا حال بالغ وجوہ کمال سخن

زیادہ بخشش می کند و این ہر دو معنی برین تقدیر بود کہ مضائقہ در کم ہنری باین معنی بود
کہ ہنر قلیل را قدر نبود و ہنر کامل را البتہ قدر می کردند و تحمیل کہ مضائقہ در کم ہنری یعنی آن باشد
کہ زمانہ با مردم مضائقہ در کم ہنری یعنی کسی با ہنر نبود با این معنی کہ کسے قدر ہنرے کرد
تا کسب ہنر می کردند و حاصل معنی آن کہ پیش ازین اہل ہنر بہ تکلیف بودند و بی ہنران بدولت
و حشمت ممتاز ممدوح بتلافی آن پرداختہ بہر تقدیر فاعل در کم ہنرے نہادۂ روزگار ست و
در بعضی نسخ انچہ تا غایت مضائقہ روزگار دیدہ شد درین صورت مضائقہ روزگار فاعل خواہد بود
و معنی اینکہ تنگی روزگار مردم را در کم ہنری نہادہ بود ہم تمنای ارباب ہنر بہ پیرایۂ التفاتش معشوق حصول
ش یعنی از قدیم تمنای اہل ہنر عاشق بود و حصول مطلب معشوق حالا بہ پیرایۂ التفاتش قضیۂ
منعکس شد کہ حصول مطلب عاشق گردید و تمنا معشوق الحاصل ہر تمنا بحصول می انجامد
م و از اہل استعداد نکتہ کتابی و گلی بگلزارے قبول ش اہل استعداد کنایہ از اہل علم و ارباب
ہنر نکتہ در اصل کندیدن زمین است از اصابع و نحو آن و در اصطلاح ماسخن باریک و لطیف
یعنے اگر کسے یک نکتہ و یک گل ہدیہ اش می کند از راہ قدر دانی صلہ اش برابر صلہ کتاب
و مقابل گلزار می بخشد و یای کتابی و گلزارے برای تعظیم است م خار راہ ہنر دریاے کہ
خلیدہ کہ بشگفتگے مرحمتش باغ باغ گل مراد نہ چیدہ ش خار راہ و پا خلیدن محنت و مشقت
کشیدن کاف کہ خلید کدامیہ و کاف کہ بشگفتگے مجائیہ یا بیانیہ باغ باغ بسیار یعنے ہر کہ با کتساب
ہنر تکلیفے کشید فورا بادشاہ ممدوح ہمچو قدر دانے می کند کہ رنجش براحت مبدل مے گردد م
و تلخی مشقت کسب کمال کہ چشید کہ بچاشنی رفاقتش مصر مصر قند بکام ذوق رسید ش عاشق
مثل فقرۂ سابق است و تکرار مصر برای قند و تلخی مشقت طرفہ نکتے دارد و در بعضی نسخ بجای
قند لفظ شکر ہم واقع شدہ م در ہیچ چیز ہنر پنہان نہ گردیدہ کہ تمیز ش آن آشکارا
عشقے نہ ورزیدہ ش یعنی در ہر چیز کہ اندکے حسن نامعلوم بود ممدوح ہمچو تلاش ہنر دارد کہ
آن را ممتاز و شہرۂ آفاق گردانید چنان کہ شمۂ ازان بہ فقرۂ مابعد بیان مے نماید

ممدوح صورت حقیقی اشیا کشید از هیچ کس ظهور نیامده با این که معنی با وصف آن که مبصر نیست
ممدوح تصویرش می کشد مانی نقاشی بود در روم که بعد عیسی علیه السلام ظاهر شد و بدروغ
دعوی نبوت کرده و نقاشی را معجزهٔ خود ساخت بدین زندقه دعوت می کرد صاحب برهان
می گوید در زبان اردشیر بوده و بعضی گویند در زمان بهرام شاه بود و از دست او کشته شد انتهی
و از کلام صاحب تحفة السعادت معلوم می شود که بهرام شاه بن هرمز شاه و اردشیر بابک یک شخص
است پس بنابرین تحقیق ظاهرا صاحب برهان در یک کتاب نام اردشیر و در دیگر نام بهرام دیده باشد
و مرصداق هر دو را جداگانه فهمیده نسبت اختلاف به مردم ساخت یا همین اتفاق مر کسی را
افتاده باشد که صاحب برهان از و نقل می کند و معنی مصراع ثانی این که با این همه کمال دعوی
نبوت نمی کند پس این معنی مقتضای علو فطرت اوست و دعوی مانی با این همه نقصان از پست همتی
او یا این که نقاشی را به نسبت خود کمال نمی داند تا بادعایش بر دارد یا آثارت بآن که
دعوی دروغ نمی کند م هنر گو خندها در لب بنیار ۞ ز اشک غم بن مژگان بیفشار
ش یعنی هنر را بگو که خندها در لب جمع کن لے بسیار خندها کن و اشک غم ناقدردانی از بن مژگان
دور کن یعنی از غم برآ که قدردان هنر پیدا شد یعنی ممدوح و در بعضی نسخ مصراع اول اینچنین
واقع شده هنر گو خنده در لبها بنیار ۞ لیکن اول بهتر است م هنر پروری گو در عزیزی که آمد
سر زمان بی تمیزی ۞ ش سر آمدن آخر آمدن یعنی صاحب هنر را بگو که با عزیزی دار چندی
زیست نماید چه زمانه که در و اهل هنر را از بی هنران نمی شناخت آخر شد و زمانه سراپا امتیاز
ممدوح بر سر آمد و در مصراع این شعر تعقید لفظی ست و بعضی برای آن اینچنین گفته اند هنر را
بگوزی در عزیزی م اگر تا غایت روزگار مضائقه در کم هنری نهاده کرم زیاده بخش او ست بتلافی
آن گشاده ش این داستان در بیان قدردانی هنر ممدوح است مضائقه تنگ گرفتن یعنی
هنوز که زمانه در کم هنری تنگی می گردد یعنی کم هنران را کسی نمی پرسید ممدوح نظر بر ین که
هنر می دارد اگرچه کامل نیست با کم هنران نیز پرورش می نماید یا این که کم هنر را بسبب تنگی اوقات

به پریدن درآمدی هم اگر بلبل کشد آواز بشنوش یعنی اگر تصویر بلبل می کشد جانی به تصویر
می اندازد چنان که آوازش بشنوم وهد آواز را پرداز بشنوش پرداز بمعنی جلا دادن
و مرتب گردانیدن یعنی صورت کشیدن و بمعنی مصنوع نقاشان نیز و در بعضی از کتب مذکور است
پرداز تحریر باریکی که گرد تصویر یا نقشی کشند بهرکیف این مصراع علحده است و صفت ممدوح
یعنی بشنوید که تصویر آواز می کشد یا آن که مبصر نیست پس کلمهٔ بشنو قائم مقام بدان واعلم است
که برای استیقاظ سامع از نوم غفلت مقدر سازند تا دقیقه از دقائق کلام از سماعت فرو نگذارد
بضرورت شعر موخر گردید یا معنی این که این طرفه ماجرا بشنو یا این که این حدیث از من بشنو
یا مربوط به مصراع سابق است یعنی تصویر آواز بلبل هم می کشد ای تصویر بلبل مے کشد که آواز
می دهد باز تصویر آن آواز هم می کشد درین صورت تصویر آواز بلبل باشد خصوصاً و در صورت
اول تصویر آواز مطلقاً و بشنو برین تقدیر هم محتمل معانی ثلثه است و در بعضے نسخ پرداز بواو در نظر
آمد درین صورت معنی آن است که آن بلبل تصویر آواز را پرواز مے دهد ای بلند میکند درین صورت
این مصراع وصف بلبل تصویر خواهد شد که در مصراع اول مذکور است لیکن نظر بمعنی مصراع
اول این معنی لاطائل معلوم مے شود زیرا که مضمون مصراع اول معنی مصراع ثانی است هم رنگینیان
باغش فصل خورداد پشگفته غنچها از جنبش باد ش خورداد نام ماه سیوم است از سال
شمسے و آن مدت ماندن تیر اعظم است در برج جوزا چون درین ماهها آبهاروان می باشد و سبزه
بر روی زمین می روید لهذا بفصل بهار تعبیرش کرده یعنی فصل بهار یکی از گل چنیان باغ تصویر
اوست و مصراع ثانی بیان حال باغ و صفت اوست یعنی چنان تصویر غنچها کشیده است که اگر
باد صبا بر آن غنچها وزد شگفتگی در آیند یا آن که چون ممدوح در آن باغ تصویر باد چنان کشیده است
که غنچهای تصویر از جنبش باد تصویری شگفت هم چو اوکس صورت معنی نه پرداخت ۞ بدعوے
لیک چون مانی نه پرداخت ش پرداخت اول بمعنی مرتب کردن و آراسته کردن و ثانی
بمعنی توجه نمودن و مشغول گردیدن صورت معنی با ضافت صورت حقیقت یعنی همچنان که

صورت گری بست ٭ قلم از طرهٔ حور و پری بست ٭ ش کمر بستن مستعد کاری شدن ست صورتگری نقاشی و مراد از قلم موقلم ست طرهٔ بالضم و تشدید را موی پیشانی یعنی موی مقدم سر کذا فی اللغة و آنرو بسراج اللغات می نویسد که طره غیر زلف معلوم می شود و این بیت طغرا سند آورده ٭ کم ز دل شانه نیست خاطر باد صبا ٭ طرّه چو گردید جمع زلف پریشان خوش ست ٭ و انچه وارسته بمعنی زلف آورده و باین بیت مصنف استناد نموده ٭ نگردد شب شفیع از شرمساری ٭ ز مشکین طرهٔ روزم سیاه است ٭ استدلالش مستلزم مدعا نیست زیرا که مجرد استعاره سیاهی لازم نمی کند که از طرهٔ زلف مراد باشد بلکه موی پیشانی هم وصف سیاهی دارد درین صورت غالباً مراد شعرا از طره همان موی پیشانی باشد که اهل لغت بدان تفسیر کرده اند و بحتمل بمعنی کاکل را گویند و این هم غیر زلف ست جعفر بیگ گوید ٭ فرقے میان کاکل و زلف تبان کجاست ٭ شوریده را دماغ و دل انتخاب کو ٭ عباس قلی خان گوید ٭ زلفش از کاکل پریشان خاطرست ٭ زیردستی چون خودی بودن بلاست ٭ کذانی بهار عجم و چون ذکر زلف و طره و کاکل بمیان آمد معنی گیسو نیز بیان باید کرد اگرچند بهار می نویسد گیسو بیای مجهول موی درازے که از دو جانب سر کشیده باشد و این غیر زلف است ملا قاسم شهدی گوید ٭ یک سر مو در سر لیلی و شان بیکار نیست ٭ هر چه می آید زیاد از زلف گیسو می شود ٭ حاصل معنی شعر آن که هنگامے که عزم نقاشی می کند موی قلم را که نقاشان از دم جانوران می سازند ممدوح از طره حور و پرے می سازد لا محاله بسا خوبتر خواهد بود و دیگر این که چون طرهٔ حور و پرے بریده شد نازیبا خواهد نمود یعنی هنگام نقاشی دی حور و پری خجل مے شود که تصویر ممدوح بهتر است م و نقاشی برنگے چهره آرا ست ٭ که نقش ساده اش چین رونما خواست ٭ ش برنگے ای یا به طرز و نقش ساده کرده تصویر و نقشے که هنوز در رونگ آمیزے نکرده باشند یعنی نقش ساده اش همچو زیب و زینت دارد که چین را هدیهٔ رونمائی خود مے خواهد م نگیرد طائرش بر صفحه آرام ٭ نسازد گر بر ایش مخمر خود دام ٭ ش یعنی همچو تصویر طائر می کشند که اگر دام محبت خود برای آن نگستردی تصویر از صفحه مرقع

که در روم طرفه اصطلاحی ست که پسران لوند را دلبر و زنان قحبه را نگار خوانند یعنی خطش
صفحه را زیبائی می بخشد هم حروفش گرچه هریک خود نگاری ست **ش** نگار درین مصرعه یعنی
محبوب و بت است یعنی حروف خطش اگرچه هریک بدایت معشوق دیگر ست ای عروس صفحه
معشوقی ست که از نقش و نگار آراسته و آن نقش و نگار بجای خود هم معشوقی ست الحاصل
عروس صفحه اش همچو معشوق است که با معشوق در زیب و زینت وی بکار آمده و بعضی گویند نگار
آرایش خود می خواهد پس حروف اگرچه هریک در آرایش خویش مشغول است و اگر در آرایش
خویش متوجه نه بودی بطریق اولی عروس صفحه را آرایش بودی و همچنین بعضی نگار یست
بجای موحده بجای نون اصلاح داده اند و معنیش چنان گفته اند که حروف خط او اگرچه هریک
بکاری مشغول ست ورنه بطریق اولی عروس صفحه را آرایش می کردند لیکن بر عاقل
و فهمیده مخفی نماند که این هر دو تقریر غایت پوچ است زیرا که باین هر دو تقریر لازم می آید
که بالفعل عروس صفحه اش آرایش کامل ندارد هم نقطه بر حرف نهادن دانه چیدست ؛ چنین
دام نگه گیری که دیدست ش دانه چیدن و دانه برچیدن از زمین کنایه از سجده کردن و
گدائی نمودن ست کذا فی البرهان آمابه معنی دانه گستردن چنان که از کلام مصنف معلوم میشود
بکتب معتبره دیده نشد فاعل چیدنقط که جمع نقطه است و فارسیان مطابقت افراد
و جمع در فعل و فاعل غیر ذوی العقول واجب نمی شمارند و طالب علمانی که از فارسی
بهره ندارند دریغا تکلفهای بی فائده بکار برده اند و تاویل هر واحد و تاویل لفظ جواب
داده اند نگه گیری بیای مجهول برای وحدت یا عظمت و کاف که دیدست کد امیه و کاف
بین صفت موصوف از میان دام نگه گیری محذوف است یعنی دامی که نگاه قید نمایدای نگاه
چون اورا می بینید باز نمی آید جهت اشتیاق و در بعضی نسخ دامے بیای تحتانی دیده شد
درین صورت زائده یا برای تنکیر یا برای وحدت خواهد بود و آیای فارق میان ترکیب توصیفی
و اضافی بالفعل متروک است آری طریقه متقدمین بوده که حالا ترکش کرده اند هم کمر چون در فن

منقول عنه چهرهٔ آفتاب است یا آن که چهرهٔ مهر رقمش را بجای نسخه گرفته است یعنی هم جنب و هم پله
خود گردانیده این معنی بر تقدیر کسرهٔ سین هم مستفاد می تواند شد لیکن درین صورت فاعل
انتساخ رقم خواهد بود و محتمل که بکسر سین باشد بمعنی نسخه گیرنده معنی هر چند انتساخ از آفتاب محال
است که روشنی چشم را خیره می کند لیکن رقم ممدوح از و هم نقلے برداشته و این کمال مصوری است
یا این که رقمش مطابق با اوست چیزے منقول شده است اما منتسخ بمعنے ناسخ هر چند بمعنی اوفق و
نه بان زود معلم اطفال است لیکن به کتب معتبر در نظر نیامده و ظاهر این ست که این عبارت
نثر است والا قافیه کرسی نشین صحت نشود و انچه در بعضے نسخ نقط روزگار بجای دهر واقع شده هم شعر
این معنی است و در بعضی نقط یار بجای مهر دیده شدم ز خطش سرمه پرور چشم دیدن پیش
سرمه پرورشدن منور بودن چشم دیدن باضافت یعنی از ملاحظه خطش قوت باصره را نوری
حاصل م زسازش حلقه در گوش شنیدن ش گوش شنیدن باضافت ای قوت
سامعه حلقه در گوش و فرمان بردار ساز ممدوح است م بفرق تاج او سوگند خورشید ش فر بالفتح
وتشدید رای شکوه سوگند خورشید باضافت یعنی خورشید بفرق تاج او سوگند می خورد
ای او را از خود بزرگ می پندارد م ستبار ساز او پیوند ناهید ش ناهید بیای معروف زهره
یعنی زهره پیوند ساز شکسته اوست یعنی خنیاگر با خود زهره پیوند است که رشتهٔ جان
خود را پیوندش می نماید م چکد چون خامه بردارد بانشا ؛ عطارد ورد و اتش قطره آسا
ش انشا آفریدن و آغاز کردن و از مخود چیزے گفتن کذا فی بهار عجم لیکن در عرف عام
بمعنی تحریر بیشتر شهرت دارد شاید که این معنی از معنی ثالث منقول است و مراد مصنف هم
این است فاعل چکد عطارد است یعنی از غایت ندامت یا کمال اشتیاق رویت تحریر
ممدوح یا از برای روانی مدادش بجای آب خود بدو اتش می چکد م عروس صفحه را خطش
نگاری ست ؛ نگار بکاف فارسی بروزن شکار و ازین جاست که گاهی بر بت اطلاق کنند
و گاهی بر رنگ چنان که بر دست و پا نمایند خان آرزو در سراج اللغات نقلا از قوسی می آرد

طنبور غمگین مزاجان را فرحت می بخشد و دائم المرض را شفا م خط بندگی خطش در بغل چهرهٔ
لاله رویان ش خط بندگی خط غلامی یعنی خطش همچنان خوشتر است که چهره لاله رویان خط غلامیش
را افتخاراً در بغل خود کشیده و این قسم را مبالغه واقعی نامند چه در چهرهٔ محبوبان
خط می باشد م قاردان سازش بر دوش طرهٔ مرغوله مویان ش قاردان ظرفی که
در و تار نهند و صاحب برهان می نویسد مرغوله بروزن مدخوله یعنی مرغول ست کپیچ و تاب
زلف و کاکل تاب خورده معنیش را بر فقرهٔ اول قیاس باید فرمودم با توقیع نقطه
خامه اش عطارد را چه چاره جز سر بر خط فرمان نهادن ش توقیع نشانی که بر نامه کنند
سر بر خط فرمان نهادن مطیع و منقاد بودن یعنی عطارد هر چند منشی فلک است
اما از تحریر یک نقطه که از قلم ممدوح بی تکلفانه بهنگام نشان کردن می چکد عاجز و معترف
بقصور و در بعضی نسخ خامه عنبر شمامه اش بنظر آمده لیکن اصلاح ناسخین است چنانچه
تقابل مشاهده پرده سازش در فقرهٔ ثانی گواه است م و با شاهدهٔ پرده سازش زهره را
چه زهره غیر از پرده بدر افتادن ش از پرده بدر افتادن و بیرون افتادن کنایه از سوا د
فاش شدن ست مرزا محمد علی ؎ تا فتد راز من ساده دل از پرده برون ۞ حیله سازان
ز زبان تو خبر می سازند ۞ و به معنی حفظ مقامات موسیقی نکردن و خارج آهنگ بودن
یعنی زهره اگرچه لولی فلک است لیکن بمشاهدهٔ پرده سازش جز بر سوا شدن تا بی ندارد
یا بهیت رعب و دهشت بجز خارج شدن از آهنگ چاره ندارد و تخیل که مراد از پرده پردهٔ فلک
باشد یعنی هر چند بجود همتی خود را بالای فلک رسانیده است لیکن از مشاهدهٔ پردهٔ سازش جهت
کمال انفعال گزیرش تعبیر از فرود آمدن و بمرتبهٔ فروتر نشستن بنا شد م قلمش
ناشطهٔ صفحهٔ و هر ش ماشطه بکسر شین معجمه و مشاطه در اصل زنیکه شانه کند کسے را و کسے که
عروس را آراید اینجا بمعنی آراستن کن یعنی عروس صفحهٔ و هر بی آراستگی قلمش زیبایش
نمی پذیرد م رقمش منتسخ چهرهٔ مهرش منتسخ بفتح سین بمعنی نسخه گرفته شده یعنی رقمش

یعنی فرمان پراگندگی هنر را درست کرده ای هنر را از پراگندگی جمعیت بخشیده یا آن که هنر بهر گونه
راکب کرده یا آنکه فرمانی را درست کرده که هنر ازو منتشر گردد و رواجے یابد واللہ اعلم ش هم
شهنشاه هنر آفرین خواندنش بیان واقع ش اے بیان چیزے ست که در نفس الامر هست
نه بر سبیل مبالغه اما این سخن نیز خالی از مبالغه نیست بلکه ابلغ وجوه مبالغه است چه آدمی را
هنر آفرین یا سخن آفرین گفتن خود مبالغه است علی الخصوص این معنی را بیان واقع قرار دادن
هم مهارتش در صنائع دلیل قدرت صانع ش مهارت بالفتح مشق بهم رسانیدن چیزے یعنی
همچو مهارت بصنائع دارد که هنرمندان هم به مجرد دریافت و ملاحظه آن پے بواجب تعالے
مے برد اگر گوئی هر امرے از مصنوعات دال بر صنائع حق است پس این معنی چگونه موجب
حمد و ثنا تواند شد جوابش آن که امور عادیه که مستبعد العقل نمی باشد موجب استعجاب
نمی باشد و عقل هر کس و ناکس در بادی الرای مے داند که از کرده های مرتکب است اما چون
امر خارق عادت سرمے زند دران حال لا محاله معلوم مے شود که این امر که خارج از طاقت
بشریست از کرده های او تعالی ست هم خرد خرده کار قلم بند نقش پردازیش ش خرد بروزن
عنب مشهور و خرده بضم سبے واو صاحب برهان می گوید کنایه از دقیق و باریک چه خرده بین
باریک بین را گویند پس خرده کار بمعنی باریک کار صفت خرد قلمبند قلم سازے خادم
و مراد از قلم هو قلم ست نقش پردازی صورت سازی ای در نقش پردازیش عقلی که باریک کار
است خدمتگارست یا خود بجای هو قلم او مے شود هم و عقل رنگ آمیز صدف دار صورت
سادیش ش رنگ آمیز دو فنون و میل و مکار صفت عقل یعنے عقل کامل صدف دار
کسے که صدف بردار ای خادم هم بجلا پردازی چشم کور سوادان به میل قلم در سرمه سائی
ش کور سواد کند ذهن ای بدیدن سرمه رقمش چشم باطن کند ذهنان روشن میشود
و از تاریکی عبادت بروشنائی ذکاوت می افتدم و به نبض گیری تا طبنور بعلاج علیل مزاجان
در سیحائی ش علیل مزاج و علیل نهاد دائم المرض و غمگین مزاج اے از نواختن تار

عجبی نیست زیرا که اینها همه مناسب شاهان و شایان ایشان ست هم عجب آن ست که در هر فن
مثل ساز و خط و تصویر که ذو فنونان روزگار بمشق بے قرینگی سر بزانوی جد و جهد نشسته
کلاه تفاخر بر شکسته اند باندک توجهی در کمتر زمانی علم امتیاز برافراشته و در دیباچها به تحسین خود
حرفی نه گذاشته ش فن ساز فن موسیقی و فن خط فن خوشنویسی و فن تصویر مصور قرن بر قرن
فرسال و زمانه و مدت سی ساله یا هشتاد یا صد و بست سال علی اختلاف الاقوال مشق بی قرینگی
مشقے که بی اندازه و بے قرینه باشد یعنی مشق بحید و حساب و بعضی حضرات بمعنی مشقے که برای
یکتائی نمایند نوشته اند بقرینه آنکه معنی قرینه در اصل لغت پیوستن چیزی باشد بچیزی پس بے قرینگی
عبارت از مفارقت خواهد بود و مفارقت مشعر بر یکتائی ست لیکن به پیش فقیر نهایت بی قرینه
و بغایت بعید و تکلف محض ست که بوی از طالب علمی می دهد جد بالکسر و جهد بالضم الفتح ایضاً
کوشش به زانوی جهد نشستن کنایه از کمال سعی باشد کلاه گوشه تفاخر بر شکسته اندای افتخار کرده اند
حاصل معنی آن که ذو فنونان مذکور هر چند به مشق لاانتها بصرف کمال کوشش افتخاری می نمودند
که همچو او دیگرے نیست لیکن ممدوح باوفی توجه در اندک زمانه بر ایشان غالب آمد و سرامد ایشان
گردید معهذا در زبان حرفے برای تحسین خود نه گذاشته یعنی متوقع آن نشد که بسر اینش
و نه گفت که همچو او دیگری نیست چنان که آنان گفته بودند زیرا که این همه را موجب کمال خود می داند
با آن که در زبان مردم سخنے از تحسین باقی نه گذاشته ای سخنے وال بر مدح نمانده که تحسینش
نه گفته باشند یا آنکه چندان به پایه کمال رسیده که در زبان مردم سخنے قابل تحسینش
نمانده یعنی هر کلمه تعظیم که می جویند به نسبت ممدوح فرو تر می یابند پس ناچار ساکت
می مانند و در بعضے نسخ در زبان ها جز به تحسین خود حرفے نه گذاشته به نظر آمده درین صورت
معنے ظاهر است که بزبان مردم حرفے بجز تحسین او نیست و در بعضے نسخ نگذاشته بجای موجد
بجای نون دیده شد درین صورت معنی آن که بزبان مردم سخن تحسین گذاشته است
که ممدوح را توصیف و مدح می کنند و در بعضے بعد جهد نشسته منشور نشر نهر درست کرده نظر آمد

بمعنی موزونی و ساز آوازے کہ در اول خواندگی و گویندگے برکشند یعنی تو بہ دلہا بطرف
شہر نورس پورست زیرا کہ از در و بامش آہنگ می رویدم ہوا را از امتزاج نغمہ آن حال ؎
کہ موسیقار سازد مرغ را بال ؎ ش برہان تبریزی می گوید کہ موسیقار بروزن بوتیمار سازیست
معروف کہ آنرا از نی ہای بزرگ و کوچک بہ اندام مثلث بہم وصل کردہ اند و بعضی گویند سازی ست
کہ درویشان دارند و بعضی دیگر گویند سازی ست کہ شبانان نوازند و جمعی بر آنند کہ نام پرندہ ایست
کہ در منقار سوراخ ہای بسیار دارد و ازان سوراخ ہا آواز گوناگون مے آید و موسیقی ازان
ماخوذ است یعنی ہوا ہمچنان بکیفیت نغمات است کہ چون بہ بال مرغ می خورد و موسیقار می نماید
ای اصوات گوناگون از دمی برایدم زبان ہا از شراب نغمہ سرمست ؎ نفس ہا پای کوبان
دست بردست ؎ ش سرمست بدست و سرشار پای کوفتن رقاصی کردن کذا فی البرہان
دست بدست ای بجالی کہ دست را بر دست می زنند یا مراد از دست بدست نوبت بہ نوبت
یا طرز بطرز ای گوناگون یا مراد آن کہ نقش ہا رقاصی می کند بجائی کہ یکے دست دیگرے
می گیرد و نیز این معنی از معمول رقاصان بودہ است و آن را دست بند گویند و لطافت
لفظے مصراع ثانی مخفی نیست ؎ خموشی را در آوردہ بآواز ؎ ہنورس شہر یار نغمہ پرداز ش نورس
نام شہر بنا کردہ ممدوح یعنی نشہرش خموشی ہم بسرود و غنا مشغول است بالجملہ خموشے نماندہ
ہر چہ ہست مصروف سرودم اگر بر سوم جہانبانے و قواعد گیتی ستانی و ترتیب بزم و رزم
و رعایت عزم و جزم کہ آئینی ست در شان او و تشریفے ست بر بالاے او کما ینبغی قیام
و اقدام نماید چہ عجب ش ازین جا در بیان اوصاف ہنر ممدوح با مثال ساز و خط و تصویر
می پردازد و بزم بالفتح ہر مجلس عموماً و مجلس عیش و نشاط خصوصاً و بدین معنی مقابل رزم
است کذا فی بہار عجم حزم بالفتح و حای مہملہ استواری و ہوشیاری در کار و فراہم آوردن
کار خویش را تشریف خلعتی کہ سلاطین و امراء بکسی بخشند برای بزرگ گردانیدن و در بعضے نسخ
بجای بالا لفظ قامت یافتہ شد لیکن معنی واحد ست یعنی ممدوح اگر امور مذکورہ را چنانکہ باید انماید

نورس جهانی مملوست ای در همه عالم ثمره ها می سرایند و لطف صنعت تقابل نوکه بصنعت تسلیل
می برآید با کهن هم خیلی نمک دارد م زبس در نغمه انگیزی ست ایام ؛ سزد رقصد اگر در گور بهرام ؛ ش
صاحب برهان می آرد که بهرام نام بادشاهی بوده است در عراق که اورا بهرام گور می گفتند و در بعضی از
فرهنگها وجه تسمیه اش چنین دیده شد که شیری گورخر را گرفته بود بهرام بر پشت شیر تیری زد که از شکم گورخر
گذشت از آن روز او را بهرام شیر زد و بهرام گور خوانند و آورده اند که مدت چهار سال در عهد او قحط شد
خلق را از خانه خود قوت رسانیدی اتفاقا یک نفر دران قحط بمرد چون بهرام را خبر شد چندان
گریست که بر زمین افتاد و هاتفی آواز داد برو از ولایت تو چهار سال مرگ برگرفتیم همچنین شد گویند
رعایا را خراج هفت ساله بخشیده بود از انجا که عهد او در دور زهره بود لهذا در زمان او ساز و نوا رواج
تمام داشت حتی که شش هزار مطرب پاکوب چیده در خدمت او بودند و لفظ گور در قول مصنف ابهام
است یعنی همچو نغمه انگیزی بوده است که اگر بهرام گور در گور رقص نماید عجب نیست و تخصیص بهرام بدو وجه
است یکی آن که کامل این فن بوده است دوم آن که مرده است و رقصیدنش خیلی تعجب دارد
م تدرو نغمه بر لب آشیان ساخت ؛ ترنم خانه در کام و زبان ساخت ؛ ش تدرو بفتحتین با دال مهمله
و معجمه و تدریج با ذال معجمه و جیم معرب آن کبک را گویند که معرب آن قبج است و آن
مرغی بود صحرای شبیه بخروس و رنگ ابلق دارد و خوش رفتار و آتشخوار و خوش آواز از صفات
اوست و آنچه در بعضی از کتب لغت بمعنی دراج نوشته اند خطا است و شاید که نقاش اشتباه آنست
که دراج را کبک کرگویند این بیچاره بمعنی مطلق کبک فهمیده چون آوازی خوش دارد لهذا مصنف
علیه الرحمة نغمه را به تدرو استعاره نموده حاصل معنی آن که نغمه از لب جدا نمی شود و ترنم از کام و
زبان م گر اکسیر سرور و سور سازند ؛ ز خاک پاک بیجاپور سازند ؛ ش اکسیر بروزن دلگیر کیمیا و آن
جوهری ست لطیف گدازنده و آمیزنده و کامل کننده یعنی مس را طلا می کند و سیماب و قلعی را
نقره بیجاپور تخت گاه عادل شاه در دکن و معنی شعر ظاهر ست م بشهری مرغ دلها ست آهنگ ؛
که از بام و درش می روید آهنگ ش بشهرے بیای تو صیفی آهنگ اول بمعنی قصد و ثانی

کذا فی البرهان و آنان که بضم تای ثناه نوشته ظاهراً قابل اعتماد نیست بعضی گویند جنتر بمعنی
بین ست مطلقاً لیکن تحقیق آن ست که جنتر دو کاسه دارد و بین یک یا عام تر باشد از آن که دو
داشته باشد یا یک و لهذا مصنف علیه الرحمة به ترازو استعاره اش نموده و در بعضی نسخ بعد جنتر
لفظ بین هم دیده شد درین صورت تحمل که ترازو مجموع جنتر و بین را قرار داده باشد و هر واحد را
بمثال کفه ترازو معنی آن که نغمه سازان هند ترانه های خزانه شاهی یا ترانه های عمده یا جنتر
می سرایند و سنجیدن بترازو اشعار بآن ست که بکبرت می دهند هر چند ترانها مطلقاً قابل آن نیست
که وزنش کرده آید لیکن چون ممدوح را بخشش منظور ست لهذا ترازوی جنتر اختیار نموده م ورع
پیشگان هشیار مغز به شراب خم مندل سرمست ش ورع پیشگان آن که پیشه ورع و تقوی داشته باشد
هشیار مغز عاقل صاحب برهان می نویسد مندل بروزن صندل بزبان هندی نوعی از دهل
باشد و در بعضی کتب بمعنی مردنگ یعنی پکهاوج دیده شد شراب خم مندل آواز آن یعنی همچنان
سامان عیش و طرب بهم رسیده که زاهدان عاقل به سماع سرود مستغرق م بپاکوبی اصول و
دستک زنی تال فرو اندوده و ملال پائمال ش پاکوبی همین که در رقص می باشد و مراد از اصول
ایقاع است که در هندی گت به کاف فارسی گویند و در بعضی نسخ بجای فسرق تارک
واقع شده یعنی بدور شاه بسکه اصول خود پاکوبی می کنند در رقص مے نمایند و تال و دستک
می زنند گویا اندوه و ملال را پامال می سازند ای غم و ملال را دور مے نمایند م بنغمای
نورس فضای کهن سرا پامالا مال ش نقش بفتح نون و سکون قاف و شین معجمه صاحب تحفة السعادت
می گوید که قسمی است از سرود یعنی پته بتای فوقانی هندی و بای فارسے مشدد مفتوح نورس
صفت نقش ای نو پیدا شده و عجیب یا خوش آینده یا مراد از و کتاب ممدوح که در فن موسیقی ست
و ظاهر همین ست یا شهر که بنا کرده است و لفظ فضا و کهن سرا مناسب اوست فضا بالفتح کشادگی
سرا و زمین فراخ کهن سرا کنایه از دنیا و در بعضی نسخ کهن سرای جهان دیده شد و مالامال از
عالم گوناگون مفید معنی کثرت است یعنی خوب پر و لبریز و معنی آنکه از نغمه های پته عجیبه یا پته کتاب

کتاب نغمات است رقم عیش بر صفحات احوال کشیده ش قانون نام سازی ست معروف
که بر سطح عریض تارهای کثیر دارد لهذا مسطرش استعاره کرده و ابهام ست به قانونی که نام کتاب
بوعلی ست و لفظ مسطر و کتاب و رقم و صفحه و مناسب آن آورده و کشیده اینجا فعل لازم است
فاعلش رقم عیش و تخییل که متعدی باشد و فاعلش ممدوح است یعنی درین عهد بسبب تارهای
قانون بر صفحات احوال مردم رقم عیش نوشته شده است یا ممدوح نوشته که به عیش خواهند ماند
م طنبور در شکارهوش کمند تار بردوش ش کمند اصلش خمند مرکب از خم و وند که کلمه نسبت ست
و آن ریسمانی باشد که وقت جنگ در گردن خصم انداخته بخود کشند و در شکارهوش باضافت
ای در صدد صید کردن حواس و ادراک کمند بردوش مستعد طنبور بمنزلت کمند تار بردوش
خبرو در شکارهوش از متعلقات مبتدا با خبر و می تواند که در شکارهوش خبر باشد و کمند تار بردوش
حال از طنبور حاصل معنی آن که طنبور آماده آن مردم را از خود ببرد و سرمست بادهٔ غفلت نماید
م نی باحیای سور در میدان صورش احیا بالکسر زنده کردن سور بالضم طوی و جشن صور
بضم صاد مهمله و سکون واو شاخ حیوان که آن را می نوازند و صیحه که اسرافیل روز محشر زند برای
زنده کردن مردگان یعنی پیش ازین شادی و طوی مرده بود در آوان ممدوح از آواز نی زنده میشد
یا می شود همچنان که به صیحهٔ صور مردگان زنده خواهند شد م از کیل کاسه کمانچه سامعه انبار نغمه
ش کمانچه بروزن تپانچه نام سازی ست مشهور که مضراب آن بشکل کمان باشد که دران جسمی
به شکل کاسه ضم نمایند و هم نوعی از سرود یعنی کمانچه بسکه به کاسه خود نغمها پر کرده در قوت سامعه
ریخته است گویا سامعه انبار نغمه شده است و در بعضی نسخ مخزن سامعه دیده شد لیکن زیادت
نامتین ست چه انبار نغمه بودن هم مخزن آن بودن است پس لفظ مخزن بیکار خواهد افتاد
مخزن نغمه لطفی ندارد هم ترانه سازان هند به سنجیدن ترانهای خزانگی ترازوی جنتر در دست
ش ترانه بمعنی سرود مناسب ست خزانگی منسوب بخزانه یعنی ترانه های خزانهٔ شاهی یا قابل خزانه
داشتن ای نادر که محفوظش باید داشت جنتر بروزن کنتر نام سازی ست مخصوص اهل هند

مفتخر و مستعد اند واجب و لازم است ش ادراک در یافتن مفتخر و مستعد هر دو بصیغهٔ اسم فاعل بمعنی
ظاهر هم خصوصاً بر ساکنان عرصهٔ دکن که در هر طرف مجلسی و در هر گوشه محفلی پیراسته بصلای دوام
برخوان ذوق حضور و مائدهٔ عیش و سرور نشسته اند ش صلا بالفتح آوازی که برای خوردن
طعام دهند ذوق لذت حضور بالضم حاضران و حاضر شدن و مراد حضور قلب و فراغ خاطر است
یا حضور یاران باکدیگر یعنی بر اهل زمانه عموماً شکر این معنی که زمانه اش را دریافته اند واجب خصوصاً
بر ساکنین دکن که بهر جا محفل نشاط آراسته صلای عیش دایم خود بر طالبان عیش و نشاط داده
برخوان لذت فراغ بالی یا لذت حضور یاران همدم نشسته اند یا آن که صلای دوام عیش بر طالبان
داده اند که هر که برین خوان آید لذت مذکور حاصل خواهد کرد با صلای مذکور بیکدیگر داده نشسته اند
هم بنوازش روزگار دائره را که مرکز دائره اصول است مغز نشاط از پوست برچیده ش
مراد از دائره اول دف است و از ثانی آن که گرداگرد مرکز باشد و مراد از مرکز اصل و مدار
و موقوف علیه و اصول باصطلاح موسیقیان ولایت ایقاع است که در عرف هندوستان خوانند
و باصطلاح موسیقیان ولایت دهل کوچک که بانگشتان نوازند و فارسیان بمعنی حرکات موزون
و خوش آینده استعمال کنند کذا فی بهار عجم اینجا معنی اول مناسب می نماید و شاید که مراد از اصول
قواعد نغمه و ضوابط موسیقی باشد و قوله که مرکز دائره اصول است صفت دائره و کاف مشبهٔ صفت
موصوف است ای همچو دائره که اصل تامل و اصل اصول نغمات است از پوست برچیدن بمعنی
از پوست بدر افتادن است یعنی زمان ممدوح دائره را آن قدر نوازش فرموده که از غایت
خوشی در پوست نمی گنجد و مغز نشاط را بیرون می ریزد درین صورت بای موحده بنوازش
سببیه خواهد بود و فاعل نوازش روزگار و شاید که باین معنی برای بود و فاعل نوازش ممدوح
و روزگار مفعول اما درین صورت پوست برچیدن بمعنی از پوست بدر افگندن باشد یعنی ممدوح
برای سرفراز نمودن زمانه مغز نشاط دائره از پوست بدر افگنده و بهر تقدیر کلمهٔ را مفید معنی
اضافت است و لطف لفظ پوست بدر چیدن هم مخفی نیست ع و به تار های قانون که مسطر

علو بهر سه حرکت بلندی و بفتحتین و تشدید واو بلند شدن سدره بالکسر درخت کنار ست در آسمان هفتم که منتهای بلوغ اعمال و نهایت رسیدن علم خلق ست ای بمقابله بلندی مرتبه اش سدره المنتهی با این همه بلندی همچو گیاه پست معلوم می شود م سخن بآن سر بلندی که از کوتاهی سقف صد جا خمیده و راننده آستان بوس ثنایش سر بزیر پایش کشیده ش خمیدن بجای معجمه خم شدن سر بزیر پا کشیدن متحیر بودن و درماندن و کوتاهی سقف اگر باضافت است فاعل خمیده سخن باشد یعنی سخن با وصف آن سر بلندی که بسبب کوتاهی سقف فلک قامت خود را راست کردن نتوانست بلکه از صد جا خم شد تا بزیرش قیام خود در قصد آستانه بوس قصر مدحش منفعل و متحیرست که با آن سر بلندی سر من اینجا تا باستان آن قصر رفیع الشان نمی رسد با آن که سخن در قصد آستان بوس ثنایش بدان ماند که گویا سر خود را بزیر پایش کشیده است یعنی سرش فروتر از پای آستانه ثنای اوست ای مدح و ثنایش نمی تواند کرد و نه بلندیش آن قدرست که رفعت فلک هم بپیش او پست می نمود و اگر بلا اضافت است فاعل خمیده همان سقف فلک یعنی سخن بآن قدر بلندست که از استقامتش سقف فلک خمیده و کور شد و معمول ست که اگر در سقف خیمه چوبی بلندتر از رفعت سقف خیمه راست کنند آن سقف کوز می شود و در بعضی نسخ چمیده به جیم فارسی بعد خمیده هم یافته شد یعنی صد جا خم رفته است اگر خم نمیشد رفتن نمیتوانست لیکن عقل سلیم حکم می کند که زیادت ناسخین ست و از لطافت این فقره آن است که سخن که سمین باشد و پایین آستانه بوس واقع شده پس لفظاً هم ثابت شد که سر خود را بزیر پایش کشیده م تعداد فضائل و حصر کمالاتش آب دریا به کیل مشت پیمودن و ریگ صحرا بسبحهٔ انگشت شمردن ش تعداد و شمار سبحه بالضم تسبیح معروف که رشته و حرز نگاه زهرها دارد به مشت پیمودن و ریگ بانگشت شمردن کنایه از حرکت لغو و کار بی فائده کردن ست و معنی ظاهرست چون درین فقره اشعاری شد که فضائلش را حصر کردن نمی تواند لهذا ازین وصف انتقال کرده بوصف روزگار روزمانهٔ ممدوح می پردازد م براهل زمانه شکر این عطیهٔ عظمی که با دراک زمان ابد پیوندش

فارسیست وصاحب برہان می نویسد کہ اصل آن موم آئین بکسر میم ثانی وآئین نام دہی ست
نزد غارہ نشینان وبعضے گویند آئین بمعنی روش وطرز ای مانند موم وبعضی دیگر گویند نام آن دہ
آئین بیاء موحدہ است یا برای آن کہ دران غار اندکے آب ہم می باشد برین تقادیر میم ثانی
ساکن خواہد بود ماہیت آن عرق کوہی ست وارسطاطالیس آن را بجیض جبل تعبیر کردہ وبعضے
بمعنی جبل بیان نمودہ اند وباقسام بود کہ تفصیلش در کتب طب مذکورست درست بمعنی سالم
مقابل شکستہ یعنی کم ہنر از پرورش او ہنرمند کامل مے گردد ودر بعضے نسخ لفظ شکستہ ہنرہا
واقع شدہ ای کسیکہ ہنرش شکستہ باشد یعنی آن کہ بسبب ناقدردانی پریشان بود بجمعیت خاطر
می رسدم گوہر در نظرش بے قدر تر از ریگ بصحراش یعنی گوہر پیش او ہمچنان بیقدر است
چنان کہ ریگ بصحرا ای چنانچہ صحرا در یعنی بہ بخشیدن ریگ ندارد وہمچنان ممدوح بہ بخشیدن
گوہر یا ہمچنان کہ ریگ بنظر کسیکہ در صحرا باشد بیقدر است ہمچنین گوہر بنظر ممدوح م وعدہ اش
بوفا نزدیک تر از موج بہ دریاش ای وعدہ اش را از دم وفا زدن تر از لزوم موج بدریا است
م باستعارہ بحر کفش ابر را در فشانی ش استعارہ عبارت است از تشبیہ دادن چیزے
بچیزی بے آن کہ ذکر حرفے از ادوات تشبیہ نمودہ باشند چنانچہ سر ہوش وقدم فکر کہ ہوش
وفکر را بہ شخص صاحب سر وقدم تشبیہ دادہ حاصل آنکہ کف اورا کہ بجہت سخاوت یار تشبیہ دادند
ابر را کہ شبہ بہ است بدولت او در فشانی حاصل شد ومی تواند کہ استعارہ بمعنی عاریت گرفتن
باشد یعنی ابر بحر کف اورا کہ مستعار گرفتہ بود ازین استعارہ صفت در فشانی در وحاصل شد
لیکن نظر بفقرۂ ثانی معنی اول درست ترست م وبہ تشبیہ رخسارۂ دلفروزش آفتاب را
درخشانی ش معنیش را بر اول معنی از فقرۂ اول قیاس باید فرمود م باسنگینی حلمش گرانے
کوہ سبکے کاہ ش باینمعنی مقابل سبکے گران وزن بودن مقابل سبکی بفتح سین وضم باء
موحدہ ای مقابل گرانی حلمش کوہ باوصف این گرانی کہ اندروست وزن کاہ دارد م
وباجلوۂ علو قدرش بلندی سدرہ پستی گیاہ ش جلوہ بالفتح نمود وعرض کردن خود را بر کسی

کشندہ عالم است و کسی را بجز گردن نہادن پیش او چارہ نیست در آید مقتول شود و بخون خود آغشتہ
گردد و م بزمے جام بر جم پیماش بزمی صاحب بزم جام بہ جم پیمودن ساقی وی بودن است
یعنی جمشید بہ پیمانۂ بزمش کہ درین فن شہرۂ آفاق بودہ است محتاج و در بعضے نسخ جان بر جم
پیما نظر آمدہ ای بخشندۂ جان مردم اما زیادت ناسخین ست چہ اول جان بر جم پیمودن یعنی
است و ثانیا با بزم مناسبتے کما ینبغی ندارد و در بعضے نسخ ترتیب این دو فقرہ باین طور دیدہ شد
سطوتش زور در پنجۂ شیر شکن رزمے اجل در خون فگن الفتش رم از طبع آہو ربا بزمی جام بر جم
پیما و این نسخہ ہر چند در بادی النظر لطفے دارد اما با معان نظر معلوم مے شود کہ اصلاح بعضے
معلمین اطفال ست کہ این دو فقرہ را نظر بر صرف الفاظ کردہ چہار فقرہ جدا گانہ قرار دادہ اند
چہ اندازۂ مصنف علیہ الرحمۃ آن ست کہ اگر سخنے در بیان سطوت می گوید دیگرے بوصف الفت و اگر
قولے در بیان رزم می آرد دیگرے در حال بزم پس نظر بمناسبت این معنی مجموع عبارت
از سطوتش تا جام بر جم پیما دو فقرہ است کہ صدر اول مسجع است با صدر ثانی و عجز اول با عجز
ثانی نہایت کار است کہ صدر و عجز ہر یک کلامی ست مفید کہ با دیگر محتاج با فادہ معنی نیست چنانکہ
خلاصۂ مصنفش زیر ہر جملہ گذشت و می تواند کہ صدر فقرۂ اول مبتدا باشد و صدر فقرۂ ثانی
ہمچنین عجز فقرۂ اول مبتدا است و عجز فقرۂ ثانی خبر یعنی سطوتش کہ زور در پنجۂ شیر می شکند چنان
جنگ آوری ست کہ اجل را بخون می افگند و الفتش کہ رم از طبع آہو می رباید ہمچو صاحب بزم ست
کہ جام بر جم می پیماید لیکن اول اولی است زیرا کہ درین صورت مناسبت کما ینبغی در فقرۂ ثانی
نمی ماند کما لا یخفی علی اولی النہی م کرسی بمعاضدت مرحمتش چست ش یعنی ہر کس کہ در امرے
سعی نماید ممدوح ہمچو قدر دانی می کند کہ ساعی مذکور خوشدل بودہ زیادہ تر از سابق معروف امر
مذکور می شود م شکست ہنر مومیائی تربتش درست ش شکست ہنر باضافت بمعنی مصدر ہمچو
گفت در قول سعدی س گفت عالم بگوش جان بشنو ۔ مومیائی صاحب مخزن می آرد
کہ مومیا لفظ یونانی ست بمعنی حافظ اجساد بعربی عرق الجبل می گویند و مومیائی بزیادت یاء

اوست لیکن درینصورت ملک نواز بمعنی نوازش ملک باید گرفت تا معنی حاصل شود و لفظ نغمه و قانون
که نام سازیست و نواد منجمله مستحسنات لفظیه اند م کانون سیاستش ظلم گداز ش کانون آتشدان ای همچو
سیاست وارد که ظلم را که هم از آتش غضب است می گداند و درین فقره با وصف تصریح زور سیاست اشاره
لطیف یا آنکه سیاستش خالی از ظلم و زیادت ست و این کمال وصف است چه بیشتر سیاست بی جبر
و ظلم صورت نمی بندد بالجمله جامع عدالت و سیاست ست م آب تیغش آتش خرمن زندگانی
ش آب تیغ آبداری او یعنی تیغش بهر که رسید ناممکن که جان بسلامت برد چنانچه فرو ناتوان
آتش خرمن ممکن نه بود م باد تیرش صفیر مرگ ناگهانی ش ای بهر که باد تیرش رسید گوئی آوازه
مرگ ناگهانی بود که بجز فرودن صدای دیگر برنیاید و در بعضی نسخ سفیر بسین مهمله دیده شد درینصورت
معنی آن که باد تیرش قاصد مرگ ناگهانی ست یعنی گوئی که قاصد خبر مرگ مفاجات کسی
رسانیدم رایتش سروبن گلشن نصرش سروبن درخت سرو چنانچه گلبن درخت گل یعنی
هرگاه که نیزه اش برپا می نمایند نصر تمندی نصیب اولیای دولت می گردد بل زیب فتح و نصرت
است چنانچه سرو گلشن را م خنجرش ماهی دریای ظفرش ای هرگاه خنجرش از نیام
برمی آید فتح و نصرت به بندگان شاهی حاصل می گردد و خنجرش بی تکلف مثال ماهی
در آب اندرون دریای فتح شناوری می کند و لطف استعارهٔ رایت برای سرو و خنجر برای
ماهی پوشیده نیست لیکن لفظ نصر بسکون اوسط است و ظفر بتحریک اوپس سجع ظفر با نصر مستحسن
نه بود هرچند در نصر رعایت سجع مثال قافیه در شعر واجب نیست لیکن در همچو عبارت که التزام
سجع نموده باشند کالواجب می شمارند م سطوتش زور در پنجهٔ شیر شکن ش سطوت بالفتح
حمله آوردن یعنی اگر حمله کند بزور آوری بر شیر غالب آید و پنجه اش کمزور مینماید م الفتش رم از
طبع آهو رباش یعنی اگر محبت کند رمیدگی از طبیعت آهو که جبلی اوست برباید و مانوس
خود گرداند م رزمی اجل در خون فگن ش رزمی جنگ در خون افگندن کشتن و قوله رزمی
مبتداست و اجل در خون فگن اسم فاعل ترکیبی خبرست یعنی اگر بمقابلهٔ ممدوح جلاد اجل که

برکنار صفحه مقام تصحیح بلغ می نویسند یعنی مقابله تا بدینجا رسید الحاصل حالا لفظ بلغ از معنی فعلیت
و برآمده لباس اسمیت پوشیده بمعنی نشان تصحیح مستعمل ست و اینجا است که بلغه بهاء زائده
در بعضے نسخ دیده شد درین صورت ها از کلام قائل ست و مراد همان بلغ است نه آن که
بلغه بها می نویسند و بحیل که بعضے بلغه می نوشته باشند درین حالتها ضمیر مفعول خواهد بود ای
بلغ المقابلة التصحیح یعنی کتاب تقدیر و لوح محفوظ ما و هیکه بر و نشان صحت ممدوح نباشد قابل اعتبار
نیست و بعضی گویند معنی این که تدبیر ممدوح با تقدیر موافق است گویا دو نسخه از روی یکدیگر نقل
برداشته اند م شمال گلشن وفاق را تاکید غنچهٔ دل شگفانیدن ش شمال بالفتح بادی که از میان
قطب شمالی و بنات النعش وزد و وفاق سازگاری تاکید مبتدا و مضاف است طرف غنچهٔ دل
شگفانیدن و شمال گلشن وفاق ما خبر اوست یعنی باد گلستان دوستی را تاکید ممدوح است
که مدام به شگفانیدن غنچه دلهای اهل وفاق سرگرم باشد م و صرصر کوی نفاق را تهدید غبار
بر خاطر نشاندن ش صرصر باد سخت که هنگام خزان وزد و تهدید ترسانیدن غبار بر خاطر نشاندن
رنجیدن و آزرده کردن یعنی بصرصر کوچهٔ دشمنی حکم داده است تا غبار بر خاطر نشاند و انچه بعضے
نادانان گفته اند تا غبار بر خاطر دشمنان نشاند در لفظ تهدید تامل نساخته اند م در قتل
بدعهدان جلاد اجل با شحنه غضبش هم سوگندش بدعهد بے وفا و بدروزگارے در کشتن
بدعهدان جلاد اجل و غضب ممدوح متفق اند یعنے اجل نیز تابع غضب اوست و سوگند
خورده اوست که قدمی از جادهٔ اطاعتش برون نخواهم نهاد و اضافت شحنهٔ بغضب مناسبت
سیاست است و لفظ سوگند نظر به بدعهد هم مناسب زیرا که در عهد قسم یاد می کنند م در کارخانهٔ
محبتش رشته عمر ابد باعشرت دوام در پیوندش کارخانه جائی که پیشه وران کارخود سازند
چه اصل خانه کار بود ای دوستانش بحیات دائمی با عیش و عشرت ابدی می نمایند و اضافت رشته
بعمر بعلاقه درازی است م نغمهٔ قانون عدالتش ملک نوازش ای قواعد انصافش ملک و رعیت را
مینوازد یعنی از بسکه انصاف میکند رعیت و ملک سرفراز میشود یا انکه نوازش ملک و رعیت همین قانون عدالت

نطق گشت م و به توفیر اجارهٔ دعایش صدف را کف اجابت تاثیرش توفیر فایدهٔ که در اجاره
بردارند اجابت تاثیر اضافت بمعنی چیزی که تاثیرش اجابت باشد صفت کف است یعنی صدف
که هر دو دست برداشته اجارهٔ دعایش نموده بود بتوفیرش کف او را تاثیر اجابت حاصل گردید یعنی
هرگاه بدعایش کف خود را واشگاف می نماید گوهر مقصود فراچنگ می آرد و در بعضی نسخ کف
اجابت پر از گوهر تاثیر دیده شد اما بنظر بکلمات فقره سابق معلوم می شود که الحاق ناسخین ست
و در بعضے لفظ صدق بقاف بجای صدف بفاهم دیده شد یعنی صدق که اجارهٔ دعایش
گرفته بود به منفعتش تاثیر اجابت حاصل کردم فرمان قضا را امضای حکم نافذش در کارش
قضا حکم تفصیلے سلطان حقیقی که هنگام صدور افعال نافذ شود بمجرد حکمش وقوع فعل صورت
گیرد و قدر حکم اجمالی که بروز ازل فرموده است که تا ابد امور چنین و چنان به منصهٔ ظهور رسند بالجمله
قدر محتمل تاخیر ست نه قضا امضا روان کردن اینجا مراد از نشانی ست که برای اجرای فرامین
نویسند و معمول است که تا عبارت جاری نمایند یا مثل آن هر علامتی که برای این معنے مقرر
کرده باشند نه نویسند جریان مقاصد صورت نه بندد الحاصل آن فرمان آلهی که احتمال تاخیر
ندارد هم بدون نشان ممدوح جاری نمی تواند شد هر چند اصدار همچو کلمات به پیش اهل شرع
خبیث ترین کلام و موجب بربادی دین و اسلام ست لیکن به مذهب شعرا مضائقه ندارد اهل
مستحسن و بعضے اهل دیانت و تورع تاویلی نموده گفته اند که چون فرمان از طرف بادشاه در حق
کسی صادر می شود تا نشانی نائب سلطان بر و ثبت نگردد جاری نمی شود پس ازان جا که
سلاطین مجازی نائب بادشاه حقیقی اند امضای ایشان بر فرمان آلهی ضرور افتاده و معهذا
توافق شرع بهم نرسیده چه کارخانهٔ آلهی را با امور دنیا قیاس نباید فرمود آنجا معامله کن فیکون
است اصلا حاجت احدی از وزرا و نواب نیست م و نسخه تقدیر را بلغ تدبیر صائبش در کنارش
نسخه در اصل بمعنی منقول فیه بود کذا فی الصحاح و حالا بمعنی مطلق کتاب مستعمل ست بلغ نشان تصحیح
کتاب و دوجش ظاهر ست زیرا که بلغ صیغهٔ ماضی است از بلوغ بمعنی رسیدن لهذا مصححین کتب

وگوشمالی می دهند غم ورنج را که بار دیگر گرد این سر کار نگردد والحاصل خورسندی دوام می بخشد
و در بعضی نسخ بسر انگشت بزیادت یا دیده شد درین صورت فاعل می مالد نعمها خواهد بود
و بسر انگشت متعلق به می مالد و محتمل که نعمها مضاف الیه سر انگشت باشد و فاعل می مالد قضا و قدر
یا خدام ممدوح و در بعضی نسخ می بالد و می مالد در هر دو فقره بصیغهٔ مفرد دیده شد درین صورت
هیچ وارد نمی شود لیکن در احتمال اخیر فاعل می مالد ممدوح خواهد بود اما ظاهر آن است که اصلاح
بعضی اکابر است که سر انگشت را فاعل می مالد درست ندانسته مفرد قرار داده اند والله اعلم
ولطف عبارت پوشیده نیست م به شمیم خلقش سمن را خستن خستن نافه در جیب و دامان جیب بالفتح
گریبان پیرهن ختن ختن از عالم حسن چمن و جهان جهان که مفید معنی کثرت است یعنی این بوی خوش که
سمن دارد از شمیم خلقش دریافته است و در بعضی نسخ بعد نامه نقطه چنین هم دیده شد اما نظر به فقرهٔ
ثانی دریافت می شود که از ملحقات ناسخین است و حسن الفاظ مخفی نیست م به نسیم لطفش غنچه را
چمن چمن خنده در زیر لب پنهان ش نسیم باد نرم و اول باد که وزیدن گیرد خنده زیر لب تبسم
یعنی غنچه از نسیم مهربانی او متبسم و آماده شگفته خاطر هاست و در بعضی نسخ بجای لطف بفا نطق
بقاف دیده شد اما نظر بمعنی فقرهٔ اول لطفی ندارد چه لطف و اخلاق را به نسیم استعاره
می نمایند که باعث شگفتگی خاطرهاست آری اگر افتخار قوت سامعه و امثال آن مذکور میباشد
نطق بجای خود می بود م به توفیق زمزمهٔ ثنایش نطق را دم نوازش تقریرش توفیق دست دادن
کسی را در کار خیر و امداد کردن زمزمه آواز رعد و ترنمی باشد که به آهستگی گویند دم یعنی نفس و
بمعنی دعوی نیز آید گویند فلانی با فلانی دم تساوی می زند یعنی چون قوت ناطقه را توفیقی زمزمهٔ
ثنایش حاصل گردید یعنی توفیق الهی بر آن آورد که ثنای ممدوح از و صادر شد نفس نوازنده
تقریر بلوعوی نوازش تقریر نصیب او گردید بر بین تقدیر اضافت توفیق بسوی زمزمه اضافت
مصدر بسوی مفعول خواهد بود و محتمل که از قبیل اضافت مصدر بفاعل باشد درین صورت
معنی آن که چون زمزمه ثنای او مه نطق گردید دم نوازنده تقریر با دعوی نوازش تقریر حاصل

شش نفس بفتحتین دم ای اگر انفاس خلائق بد عایش تعلق بگیرند بی تاثیر شوند یعنی ذی نفس نمیرند
چه تاثیر نفس عبارت از زندگی مردم است و در بعضے نسخ بجای رمد لفظ رد دیده شد لیکن
به تشبیه یعنی چون وحشی از دام رمد از رمیدن مناسب است و در بعضی نسخ اثر در دم رمد بنظر
آمدای در یک نفس و هذا احسن لفظاً اما درین حال حاجت به تقدیر ربط خواهد افتاد و کمالا یخفے
هم زهی سکندر افلاطون فطنت که دارائی و دانائی از و در پناه هم می بالندش افلاطون حکیم آوان
سلطنت سکندر بود پناه هم پناه یکدیگر یعنی ممدوح پادشاه است امابدانائی مثل افلاطون حکیم که
بادشاهی او در حمایت فطانتش افزایش می پذیرد و فطانتش را بادشاهی او اعانت می نماید
ای هیچ کارش خالی از فطانت و ریاست نیست و یحتمل که معنی آن باشد که هر دو جهت انتساب
به ممدوح بر خود می بالند و افتخار می نمایند که هیچ موصوف یافته ایم هر چند لفظ بالیدن بی انضمام کلمه
بر خود درین معنی متعارف نیست اما چه عجب که از و می بالد بتقدیر خود یا بی تقدیر مفید معنی مذکور باشد
هم و جمشاپرویز بار بد ترانه که سر انگشت نغمهای مسرت افزایش گوش محنت و غم می مالندش
پرویز بروزن تبریز و در بعضے کتب بیار معروف دیده شد نام پسر هرمز ابن نوشیروان چه پرویز
در پهلوی یعنی ماهی ست چون او عاشق شکارماهی بود بدین نام موسوم شد و بعضے وجوه دیگر
در تسمیه اش نقل می کنند لیکن مشهور همین ست و وی بچند چیز از سلاطین عصر خود ممتاز بود
تاجی داشت مکلل بجواهر نفیسه بوزن شصت من زر و تخت طاوسی از عاج و ساج به انواع
جواهر مرصع و هشت گنج مشهور چون باو آورد و در و بس و افراسیاب و غیره بار بد بروزن کالبد
و بفتح با نیز نام مطرب خسرو پرویز است گویند اصلش از جهرم بود که از توابع شیراز ست در فن
موسیقی و بربط نوازی نظیر خود نداشت سرود مسجع از مخترعات اوست و آن را سرود خسروانی
نام نهاده بود بار بد ترانه از عالم فلک خیم کسے که ترانه اش مثل بار بد باشد گوش مالیدن
سزاوار دون سر انگشت اسم جنس ست که بر قلیل و کثیر اطلاقش می آید لهذا فاصل می مالند که صیغه
جمع است می تواند شد ورنه غلط می بود یعنی نغمهای ممدوح مسرت می افزایند و غم دور مینمایند

خبر را بنا بر دلالت بر ربط مکسور خوانده اند چنان که علامهٔ رازی در شرح شمسیه بر آن تصریح کرده نخورید
و بیکسر ربط عقل دست بالا مبتدا است و قوله در تماشا حال ست از دو سر بر پشت خبر هم خلائق جمله
مفتون دمهوا لیش ❊ ش هوا بمعنی محبت و در بعضے نسخ خلائق جمله مفتون دعا لیش دیده شد
هم وکیلم من همه جانها فدا لیش ❊ ش یعنی من دعوی آن می نمایم که ممدوح به مرتبهٔ حسن و جمال
دارد که جان مردم بالطبع مائل اوست و مقتضی طبعی جانها فدا بودن ممدوح است و آنچه گفته اند
من وکالت و دعوی فدا بودن جانها می نمایم باین طرز که جان خود را فدای او می سازم
پس جانها که با یکدیگر مناسبت کلی دارند از فدا بودن یکی دیگران نیز خود بخود فدا خواهند شد
نزد فقیر معنی بیگانه می نماید هم نخلبقش حق نداده احتیاجی ❊ ش احتیاجی بیاید تنکیر یعنی هیچگونه
او را احتیاج بخلق نیست که اگر بعضے وزرای صائب تدبیر نباشد فتوری بانتظام واقع نشود
بلکه همه کارها را بخوبی تمام بنفس نفیس سرانجام می تواند کرد و تفویض مقدمات معظمات امور
مالی و ملکی و بزم و رزم فقط از برای آنست که هم دهد ما را برای ما روا جے ❊ ش تا مغز زر معتبر باشم
هم کسی را زیبد انداز نثارش ❊ که باشد عالمی جان در کنارش ❊ ش نثار بالضم انچه بریزند بر چیزے
و عالمی بیاید وحدت و عظمت یعنی آن کسی را نثار کردن ممدوح زیباست که یک عالم از جان با عالم
عظیم از جان بپیش خود مهیا داشته باشد و بعضے محمول بر استفهام انکاری می نمایند ای آنکسے
را که عالمی از جان در برداشته باشد نثارش می زیبد یعنی نمی زیبد و در بعضے نسخ بجای عالمی گوهر
بنظر آمده اول بمبالغه بهتر ست و ثانی بلفظ نثار مناسب ترهم دهد صد بحر و کان را حاصل از دست
نیارد داد اما یک دل از دست ❊ ش کلمهٔ را که در مصراع اول ست مفید معنی اضافت یعنی حاصل صد بحر و کان که
لعل باشد نیارد داد ای نمیتوان داد و دل از دست دادن شکسته خاطر گردانیدن مقابل دست دل بدست آوردن
ای خرسند خاطر کردن و بعضے حاصل را بمعنی الحاصل و الغرض فهمیده اند حاصل کلام اینست که صد بحر و
کان را می دهد اما دلی را نمی شکند هر چند این توجیه نظر بمعنے درست مینماید اما نظر بتعقید لفظی بعید و بسیار
مستبعد کما لا یخفی علی الماهرین هم دعا لیش گر نه گردد با نفس رام ❊ اثر از دم رود چون وحشی از دام ❊

صدر و فرشے کہ در پیش ایوان و صدر مجلس اندازند پیشکار خادم یعنی ادب خادم ممدوح است
امی با ادب بودن کمترین اوصاف اوست چہ ادب پیش او مثل خادم می نماید مطیع و فرمانبردار
ہم جنبیش را حیا آئینہ داری ۞ ش آئینہ دار ارباب لغت بمعنی حجام و سرتراش نوشتہ اند
و در استعمال شعرا بمعنی کسیکہ آئینہ پیش رو گذارد کذا فی المصطلحات و مراد خادم بلطف انتساب
آئینہ داری حیا بسوی پیشانی پوشیدہ نیست م زیر قصر قدرش در تماشا ۞ سری بر پشت عقل دست بالا ۞
ش قصر بالفتح کوشک بمعنی خانۂ بزرگ قدر بالفتح و بفتحتین مرتبہ و عظمت تماشا تفاعل شتی است
در اصل تماشتی بودہ است بمعنی پیادہ رفتن با یکدیگر و باین معنی عربی ست اما فارسیان از عالم
تقاضا و تمنا بالف بدل کردہ اند و از ان جاکہ یاران برای تفرج اکثر پیادہ سیری کنند
فارسیان بمعنی تفرج و گلگشت استعمال نمایند یعنی دیدن چیزے از برای تفریح طبع و انچہ
صاحب برہان بمعنی نظر کردن بہ چیزی از روی خط باعبرت آوردہ ہم راجع بہمین معنی است
و ازین جہت بطرف دیدہ منسوب می شود سعدی گوید ؎ دیدہ شکیبد ز تماشای باغ ۞ روزے
سعد اللہ خان وزیر گفت کہ تماشای باغ دیدم اخوند ملا عوض وحید گفت تماشا خود دیدن
است تماشا دیدن درست نمی شود صحیح تماشا کردم است وزیر سخنش را ین برداشت بالجملہ بالنقط
کردن مستعمل می شود مگر در شعر سالک یزدی تماشا دیدن دیدہ شد و آن خالی از
غرائب نیست ؎ تعجب دارد این صورت تماشا دارد این معنی ۞ جہان محو تماشائے و تماشائے
نمی بینم ۞ و خان آرزو در چراغ ہدایت می آرد کہ درین جا بہ معنی دریافتن ست یعنے
من معنی تماشا نمی دانم کہ چیست و حال آنکہ عالم محو تماشاست و وارستہ بہ مصطلحات مینویسد
کہ بمعنی ہنگامہ نیز آمدہ عالمی ؎ غنچۂ دلہا ز شوقت ہر طرف وا می شود ۞ گر نقاب از رخ بیندازے
تماشا می شود ۞ بالجملہ تماشا در کلام مصنف بمعنی دیدن ست یعنی قصر مرتبہ اش آن قدر بلند است
کہ عقل بالادست ہنگام تماشایش سر بر پشت بینندگان میشود و سری بر پشت بزیادت یاء
تحتانی ست اما انچہ در بعضی نسخہا بدون یا دیدہ شد کسرہ را سر معنی ندارد مگر آن کہ گفتہ آید متقدمین

انداخته این مطلب گفته اند که الغرض عشق دل پادشاه منجمله ذاتیات اوست بخلاف عشق
دیگران که از جمله عوارض ست هرچند این توجیه باوصف تکلفات لفظیه مذکوره در بادی النظر
وجیهی نماید اما پیش ارباب علم بغایت بعید ومحض پوچ زیرا که عرض حکمی را از اشتباه و بی علمی
بمعنی عارض منطقی فهمیده اند وجوهر حکمی را بمعنی ذاتی منطقی و پر ظاهر ست که جوهر مقابل عرض
بمعنی قائم بالذات است نه بمعنی ذاتی که در قوام وحقیقت شی داخل باشد و عرض مقابل جوهر
بمعنی قائم بالغیر ست نه بمعنی خارج از ذات که عارض شده باشد پس چگونه راست آید که عشق دل
او جوهر ست یعنی از ذاتیات اوست وعشق دیگران عرضی خارج از ذات ومنجمله عوارض علاوه
ازین برین تقدیر لازم می آید که عشق هرگز بدل ممدوح نباشد زیرا که درین حال عشق خود قائم بالذات
ست محتاج بحلول نخواهد بود واین سخنم را اهل علم خواهند فهمید نه معلم اطفال چه این بیچارگان
ازین مراتب آگاه نیستند والله اعلم بحقیقة الحال م نه تنها عشق را پشت وپناه ست ☆ برائے حسن
هم امیدگاه است ☆ ش ای همچنان که عاشق کامل ست نحوی که ترقی عشق ازو گردید همچنان کمال
حسن نیز می دارد که حسن خود امیدوار آن ست که شیوع وترقی آن بدولت جمال ممدوح گردد
م دماغ از تار موئی او تار ست ش تار مخفف تاتار نام ولایتی ست که مشک آنجا خوب میشود
ای دماغ از بشیم مشکبار ممدوح همچو مشکین بوده است که نافها ازو میتوان چید همچنان که از تاتار
م نگه از باغ روی او بهار ست ش یعنی نگاه بسبب ملاحظه باغ روی ممدوح همچو یکیف شده است
که باغها در و مندرج بوده است همچنانکه موسم بهار حاوی باغهای عالم ست وکلمه از در هر دو
مصراع سببیه ست ودر بعضی نسخ بجای از در مصراع ثانی کلمه را نیز دیده شد لیکن اول مناسب
تر ست تا سیاق کلام هر دو مصراع بر نهج واحد باشد م سنبل خورد هر طرف دامی ز تارش ☆ کز ان
روپه توی گردد شکارش ☆ ش ضمیر هر دو شین راجع ست بسوی خور اما اول بمعنی خود است
یعنی آفتاب دام شعاع خود بران گسترده است که پرتو از روی ممدوح شکارش گردد م ادب در
پیشگاهش پیشکاری ☆ ش ادب بفتحتین دانش وآگاهی است هر چیز پیشگاه بایا دکاف فارسی

هم خبر از رازِ پنهانیش داد و ندیش یعنی عالم غیب ست به تعلیم قضا و قدر هم سواد خط پیشانیش داد ندیش
ش ای مهارت و مذاق خط پیشانی که عبارت از نوشته مقسوم است داده اند و فاعل داد ند قضا و قدر
یا مراد از خط پیشانی خطوطی که بر ناصیه باشد و ازان اهل فراست و قیافه بر فعل آن شخص پی برند
یعنی واقف علم قیافه و مردم شناس ست م بجان ها تخم مهری کشت ازان دست ؛ که در هر سو
صد انبار دلش هست ؛ ش دست طرز و سبب و به معنی جارحه معروف نیز می تواند شد بر تقدیر
اول معنیش آن که ممدوح بجانهای مردم تخم محبت بطرزی کاشته است که بهر سویش صد انبار
دلهاست بجهت علاقه کامله دلها بجان و بر تقدیر ثانی انیکه ازان سبب تخم محبت خود در جانها
کاشت که بهر سو انبار دلها می داشت یعنی متوجه او بودند پس جانها نیز گرفتار خود ساخت و بر تقدیر
ثالث انیکه ازان دست تخم محبت در جانها کاشته است که هر جانب آن دست انبار دلها دارد
ای از همه دست که دلها آویخته بود الغرض جان و دل هر دو شیفته دست ممدوح است م بهر از مهر در زان
بر تر آمدش در بعضی نسخ بر سر آمد دیده شد بهر تقدیر معنی ظاهر ست م عرض عشق و دل او
جوهر آمدش عرض بفتحتین مهملتین قائم بالغیر مثل سواد و بیاض در ثیاب جوهر قایم بالذات
مثل ثوب به نسبت لون آمدم مطلب که عشق مطلقا عرض ست لاجرم برای وجودش
قائم بالذاتی درکار لهذا مصنف بادعای شاعرانه می گوید که مطلق عشق که عرض است قائم
بالذات وی همین دل شاه ست الحاصل عشق از دلش منفک نمی شود والا معدوم محض
می شد چه جوهرش منحصر در دل شاه است پس چون در و بنا شد لامحاله معدوم مطلق خواهد بود
زیرا که وجود عرض بدون جوهر ممکن نیست و بعضی حضرات برغم خود برین مصراع این خرده
گرفته اند که عشق همه عرض ست و دل هر کس جوهر پس امر عام چگونه مفید مدح تواند شد
و چون بر جواب این شبهه قادر نبودند لهذا این مصراع را تصحیف کرده لفظ عرض با غین معجمه
خوانده اند بنده می گویم قطع نظر از فقدان مناسبت لفظی میان جوهر و عرض مضمون شعر
را بباد داده اند و حرف عطف را از میان عشق و دل او که بصدها نسخ دیده و دیده شد

که چون یکی زیاده ترشود و تیز رود دیگری از جریان بازمی ماند و تحیل کند رد گرفتن عبارت از متقدم شدن باشد یعنی گردش لشکر ممدوح روی صرصر را می گیرد ای بر روی او می آید و صرصر را پس می گذارد و بعضی گویند که از بسیاری فوج گرد آن چنان تنق می بندد که باد صرصر را در ان جا مجال راه رفتن نمی باشد م بکین چرخ گرخ برفروزد ٭ نگه در چشم مهر و مه بسوزدش یعنی اگر در غضب آمده بچشم عتاب بسوی فلک بنگرد آفتاب و ماهتاب را که در چشم فلک است کور سازد و یا از دیدنش در حال عتاب هر دو کور شوند و تاب نگریستن ممدوح نیاورند الحاصل سوزد لازم و متعدی هر دو می تواند شد چنان که مستعمل است و در بعضی نسخ بکینش باشد بین مضاف الیه که راجع است بسوی ممدوح دیده شد و درین صورت معنیش آن که اگر چرخ بکینه ممدوح رخ برفروزد ممدوح نگاه چشم فلک را کور سازد یا خود چشم فلک کور شود یا این که آفتاب و ماهتاب بر ین تقصیرش چندان بچشم بنگرند که چشم شان کور شوند م زجودش قطرهٔ در لجه گنجید ٭ ز خلقش نفحهٔ در غنچه پیچید ٭ ش لجّه بالضم دریای ژرف و در فرهنگ شمسی یعنی میان دریا آورده نفحه بالفتح یکبار دمیدن و این بیت ذو قافیتین است و ازین جا دریافت شد که غنچه با جیم تازی ست یعنی دریای ژرف به پیش بحر کفش یک قطره است آن هم از فیض یافتگان او و در غنچه روبروی گلهای اخلاقش نفحه است از بخششهای او و در بعضی نسخ بحرها در قطره گنجید بنظر آمده یعنی در قطرهٔ جود او بحرها پنهان است ای قطرهٔ جود او بحرها را می دارد یا آن که از خجالت جود و او بحر چندان حقیر گشته که در قطره گنجید یا آنکه این دریا دریا نیست بلکه از جود او قطره ایست که در لجه گنجید م سخنهائی که نشنیده شنیدست ش یعنی سخنهای که از کسی نشنیده است از خاطر برآورده پس گویا شنیده است و برین معنی مصراع ثانی دلالت دارد یا این که سخنهائی که احدی نشنیده است ممدوح بگوش آورده یا آنکه سخنهای ناشنیدنی شنیده است م فراست را تو گوئی آفریده ست ش یعنی خالق لم یزل وجودش را محض از غلط فراست پیدا کرده است یا آن که ممدوح خود فراست را آفریده است ای فراست مخلوق اوست

در کمندش صرف می کند کفایت میکند و این معنی مطابق است به مضمون مصراع یعنی حال آنکس
که عمده روزگارست بجای سپند بکار می برند و لطف آن است که لفظ مجذوب باعتبار معنی
لغوی اگرچه مراد نیست خیلی مناسب است چه باکمند دشمن را می کشند و آنچه بعضی می گویند که رگ
مجذوب بسیار می جهد یا آن که کشیده می باشد لهذا رگ مجذوب اختیار کرده خالی از رکت مجذوبانه
نیست و بعضی از اکابر فرموده اند که مجذوب باعتبار معنی لغوی صفت رگها واقع شد یعنی رگهای
کشیده شده ای رگهای متشنجه اهل تشنج که در بعضے امراض مے شود الحاصل کمندش
خود بی استعانت کشیدن احدی مخالفین را می کشد زیرا که از رگهای کشیده ساخته شده است
و این توجیهها هر چند بادی النظر وجیه می نماید لیکن نظر به سیاق و سباق و بعد تامل اطراف و
جوانب خیلی مستبعد اول این است که این معنی مخالف مضمون مصراع اول است کما لایخفی دیگر اینکه
در صورت اراده مطلق رگهای متشنجه از انسان باشد یا از سگ کمالی نیست اما آنچه بعضی ناواقفان
برین معنی اعتراض کرده اند که در صورت توصیف عدم مطابق صفت با موصوف لازم می آید
زیرا که مجذوب مفرد است و رگها جمع نهایت پوچ و مزخرف است نمی داند که لزوم تطابق از
قواعد فارسیان نیست و الله اعلم مراد سنانش چون علم سازد سر انگشت ✤ شود تسبیح سازان مهره
پشت ✤ شش علم ساختن انگشت برآمد و آن باشد سر انگشت بلفظ اضافت از عالم
سرآهنگ یعنی سنان او هنگامی که برای جدال و قتال مخالفین برمی خیزد و قوات و قت مخالفین
را همچو دانهٔ تسبیح صد ها بالای خود می کشد و سوراخ می کند و بعضے گویند مطلب آن است
لطفه ظاهر که در پشت قرار می گیرد سنان ممدوح از هیبتش در می ماند و یعنی سنان نیزه ممدوح
عاشق اوست که ستم مخالفین را از پشت بدر می کند هم بانگیزد و هر جانب که لشکر بگیرد گرد و
راه صرصر ✤ ش صرصر باد سخت روی راه گرفتن مانع آمدن از آمد و رفت یعنی هر طرف
که لشکر شاه می رود گردش همچو تیز رود که باد صرصر راه نمی یابد و قاعده است که چون یک جا
دو سالک راه روند یکی تیز رود دیگر سست رو متوقف می شود چنان که در تلاقی رودها دیده میشود

ماضی از گردن فاعلش خواب و مفعولش بالش و حاصل معنی این که بسبب هوشیاری ممدوح خواب رعایا از غم و فکر دزدان در امان است بلکه بر چشم پاسبان شاه تکیه زده ای هر که کارش بیداری ست هم بآرام تمام بخواب میرود و این معنی بر تقدیری ست که پاسبان مضاف الیه چشم باشد و محتمل که صفت چشم باشد برین تقدیر کلمه از سببیه خواهد بود - یعنی خواب مردم از بیداری ممدوح و بسبب چشم او که نگاهبان است بالش کرده است و بآرام تمام می گذارد و می تواند که مجموع گرد بالش بکاف مکسور فارسی لفظ واحد باشد یعنی بالش کوچک که هنگام خواب زیر رخساره گذارند و به هندیش گلتکیه گویند و برین تقدیر هم لفظ پاسبان احتمال توصیف و اضافت دارد یعنی بسبب هوشیاری ممدوح خواب مردم از چشم پاسبان ممدوح یا بسبب چشم نگاهدارندهٔ پادشاه گرد بالش زده است لیکن برین تقدیر رابط محذوف خواهد بود احتمال دارد که در صورت بودن گرد بالش بکاف فارسی شین پاسبانش علامت مفعول باشد و درین حال نیز پاسبان بهر دو معنی مذکور محمول ای از چشم پاسبان ممدوح یا بسبب چشم نگاهدارندهٔ شاه او را گرد بالش است ای خواب را

باجمله این شعر محتمل معانی سبعه است م رستیغش پیکر خصمان دو پیکرش پیکر برو زن جعفر جبهه هم زگرزش فرقهار سینه مغفرش مغفر برو زن مسطر خود آهنی که بر سر گذارند یعنی از صدمهٔ گرزش سر مخالفان بخوی درون سینه می درآید که گوئی سینه خودش گردیده م سمندش رسپندار خال محبوب ۞ شش سپندرا برای دفع چشم زخم بر آتش می اندازند اینجا برای دفع چشم زخم سمندش بجای سپند خال محبوبان مے سوزانندم کمندش رانخ از رگهای مجذوب شش نخ تار ابریشم و ریسمان آن مجذوب در لغت بمعنی کشیده شده و در عرف فقیری که سالک نباشد یعنی از افراط محبت الهی خودش را در باخته چندان بآنطرف کشیده شده احکام شرعی از و مرتفع گردیده ازان جاکه رگ جهت امتداد طولی بانخ مشابهت دارد لهذا مصنف می گوید که برای کمند شاه جای نخ رگهای مجذوب را که از مقبولان بارگاه خداست بکار می آرند پس همین قدر کمال که رگهای مقبولان مذاراباکنخ

نوشیروان که بود تا باین لقب یادش توان آورد م تفاوت کفر و دین آمد بمعنی ؛ میان عدل او تا عدل کسری ش لفظ معنی را اینجا برعایت کسری بالف باید خواند هر چند قانون فارسیان مقتضی آن است که بیا خوانند چنان که عیسیٰ و ازین جاست که تجلی قافیه اش نمایند ؛ ز صورت پی توان بردن بمعنی ؛ رسد جویای آتش بر تجلی ؛ کسری بکسر کاف تازی نام نوشیروان و هریک از شاهان عجم صاحب سروری شارح گلستان می گوید که معرب خسرو است و تفاوت کفر و دین با ضافت یا بدون آن بر تقدیر اول معنی آن ست که میان عدل ممدوح و عدل نوشیروان فرق ست مثل مبائنت کفر و دین یعنی بآن مرتبه که زیادت او و متصور نیست ای عدل نوشیروان بنسبت عدل ممدوح گویا ظلم بود و بر تقدیر ثانی معنی آن که کفر و دین خود فرق ست میان هر دو عدل و لطف آن که او کافر بود و ممدوح مسلمان و تحقیل که معنی آن باشد که میان هر دو عدل کفر و اسلام فارق ست ای هر چند هر دو عادل اند لیکن آن کافر بود و ممدوح مسلمان است و بر ظاهر که عدل مسلم تام تر ست از عدل کافر و در بعضے نسخ بجای تای مثناة فوقانیه باء موحده دیده شد درین صورت کلمهٔ با بمعنی واو عاطفه خواهد شد چنان که خان آرزو در شرح بیت سعدی آورده ؛ فرق ست میان آن که یارش در بر ؛ با آن که دو چشم انتظارش بر در ؛ ندانی که بعضی حضرات بفهم ناقص خود خورده گرفته اصلاح داده اند و بجای کلمهٔ با واو عاطفه نشانده کلامش را از پایهٔ فصاحت انداخته اند یعنی میان عدل او و عدل کسری و غافل از انکه این محاورهٔ اهل لسان ست کما لایخفی علی المتتبع و بقطع نظر ازین توجیه بطریق مسکتانه می نمایم یعنی اگر عدل کسری را تام و کامل ملاحظه کنی چنانکه تای انتهائیه بر آن دلالت دارد و عدل ممدوح را از درمیان تا هم فرق بسیار و تفاوت کفر و اسلام ست م ز بیداریش خواب امن نالش ؛ ش ز بیداریش ای از هوشیاری ممدوح امن بکسر اول و یای مجهول امالهٔ امن یعنی بی ترس نالش حاصل بالمصدر نالیدن و در بعضے نسخ مالش به میم معنی پامالی دیده شد م ز چشم پاسبانش گرد بالش ؛ ش ضمیر شین پاسبانش علامت مضاف الیه ست راجع بسوی ممدوح گرد بالش

باآنکه بجای قبلهاست یعنی دلها و در بعضی نسخ بجای ثنا لفظ بنا بجای موحده و نون دیده شد در نفیست
بناکه مصدر بست بمعنی فاعل خواهد بود و مای قبلهگاهی زاید چنان که گویند قبلهگاهی شما کجا رفته است
و مراد از قبلهگاهی دل یعنی بر ممدوح صادق است که بانی قبلهگاه است یعنی کعبهٔ دلهای مرا ست
م مه نو حلقه در گوش رکابش ✤ ش حلقه در گوش غلام و مطیع و رسم ست که بگوش غلامان
حلقه می اندازند تا امتیاز گردد و حلقه در گوش اسم فاعل ترکیبی ست یعنی کسی که حلقه در گوش
داشته باشد و مجموع حلقه در گوش مضاف است بسوی رکابش یعنی رکابش همچو خوشنماست
که ماه نو غلام اوست یا آن که ماه نو در رکاب او می رود و لطف آن که ماه نو در رکاب هر دو شکل
حلقه دارد یعنی حضرات گفته اند که ماه کم و بیش می شد از وقتی که غلامی ممدوح اختیار کرده بر یک حال
می ماند و لوجه تشبیه رکابش سریع السیر شدا ما مخفی نماند که این تقریر از مطلب شعر مذکور بعد الف
مراحل دارد م یکی از نیزه داران آفتابش ✤ ش یعنی کمتر از نیزه بر داران چنانکه گویند فلانی
یکی از خدمتگاران اوست یا فلانی احد من الناس ست و استعاره نیزه برای آفتاب بجهت خطوط
شعاعی ست که شکل نیزه ها دارد م چنین تارک پئ افسر که دارد ش چنین مخفف چون این تارک
بر و زن کالک سر و فرق سر و میان سر و کلهٔ سر آدمی و کاف که دارد برای استفهام انکاری
ست ای همچو تارک لائق تاج سوای ممدوح احدی نمی دارد م شهنشاهی جز او دیگر که دارد ش
شهنشاهی بیای معروف این بیت از دعائیات شعرست و معنی مصراع ظاهر م اگر رزم ست
رنگین از حسامش ✤ ش حسام بالضم شمشیر و تیزی دم شمشیر م وگر بزم ست عیشستان ز جامش ✤
ش عیشستان جای عیش چون گلستان جای گل یعنی لطف بزم و خوبی جنگ در بزم و رزم
ممدوح ست و بزم و جنگ دیگران همه هیچ م ز عدلش گوی عدل دیگران چیست ✤ ش یعنی
از عدل ممدوح حرف زن عدل دیگران مثل نوشیروان وغیره چه مرتبه دارد که بیانش خواهی کرد
یا این که بگوی و انصاف کن که از عدل ممدوح بعدل دیگران چه نسبت است یعنی هیچ م
باد ناز و لقب نوشیروان کیست ش یعنی لقب عادل با ممدوح ناز شی دارد که همچو لقب یافته ام

در عظمت و همچو فلک تخت دارد و در رفعت و وسعت و همچو فلک اسپ دارد سریع السیر که هیچ متحرکی
بدان نمیرسد در فن هیئت مذکورست که فلک الافلاک در یکساعت بست و چار هزار میل قطع میکند م کف همت
دم شمشیر جرأت ش یعنی شخص همت را کف ست ای ظهور همت از ممدوح ست چه بخشش و سخاوت
از کف میکند اگر ممدوح نبودی همت بظهور نیامدی یا آن کف همت بمعنی بخشنده همت الحاصل همچو بخشاینده
است که مردم را نانی میگرداند و محتاجان که از وی شاد غنی بوده بر دیگران میپاشند و دم شمشیر
جرأت یعنی آنکه شمشیر جرأت را آبدار می بخشد یا آنکه خود از بس جرأت سراسر آبداری شمشیر بوده است
م دماغ هوشمندی مغز فطرت ش دماغ بالکسر چنان که در کتب عربی از قاموس و صحاح و غیرهما و در بیشتر
کتب فارسی دیده شد و آنچه صاحب برهان بالفتح آورده خطاست و احتمال تفریس هم بامثال چنین جاها
هم مثل صاحب شهیدی وغیره بالکسر آورده اند یعنی هوشمندی و فطرت بمثابهٔ تمام بدن است و دماغ
مغز است ای هوشمندی مرکب است از رطب و یابس بخلاف ممدوح یا اینکه ممدوح خود دماغ است
مرکب از هوشمندی یا دماغش مرکب از هوشمندی ست م خلیلؑ کعبهٔ دل ز وبهای ش ای همچو خلیلؑ
ست که کعبهٔ دل از و افتخار میکند بجهت محبت داشتن وی بخلاف خلیلؑ الله علیه السلام که ایشان را
خود افتخار بود از کعبهٔ حقیقی که از سنگها بنا نهاده بود و در بعضی نسخ خلیل و کعبهٔ دل ز وبهای
با واو عطف دیده شد و معنی ظاهرست یعنی او خلیل ست و طرفه اینکه کعبهٔ دل از و سرفراز
م بر و صادق ثنای قبله گاهی ش ثنا کلامی که دال بر تعظیم باشد یعنی چون ثابت
شد که کعبهٔ دل از و سرفراز ست و دلها را بسوی او روی توجه همچنان که توجه عالم بسوی
قبله پس وصف بجای قبله بودن بر آن ممدوح صادق است درین صورت یای قبله گاهی
مصدری خواهد بود و یحتمل که یای متکلم باشد چنانکه بعضی گفته اند یعنی بر و صادق است
که بجای قبله و کعبهٔ من ست و احتمال دارد که یای نسبت باشد یعنی هنگامی که ثابت شد که دلها را
از و سرفرازی حاصل ست لامحاله دلها را نسبت توجه با و ست و همچنین ممدوح را نسبت
متوجه الیه بودن با دلها و دلها بجای قبلهٔ حقیقی اند پس ممدوح را می توان گفت منسوب ست

همچنان علم ممدوح هرگاه که برمی آید فوج مخالف را شکست می دهد یا اینکه ممدوح مثال آفتاب بلند رایت است که سایه اش برنگی رودی زمین از کبر و بر و صغیر و کبیر می افتد و انتساب علم بخورشید بنا بر خطوط شعاعی اوست که همچو نیزه است م ناهید نغم ش ناهید بیای مجهول ستاره زهره مقیم آسمان سوم که مطرب فلک ست جرمش لبث و هفت حصه زمین ست نغم بفتحتین اسم جمع نغمه که بمعنی آواز باشد ای نغمه مثال زهره دارد ملائک فریب م عطارد رقم ش عطارد بضم عین و کسر ره راستاره فلک دوم فارسیش تیر داد و تیر فلک جرمش یک بخش از دوازده هزار و هفت صد و شصت و نه بخش زمین ست م قمر خدم ش قمر ماهتاب مقدارش دو و چهل حصه زمین ست خدم بفتحتین چاکران و غلامان اسم جمع خادم ای غلامانش مثل ماهتاب حسن و جمال دارند و همه شب میان خدمت بسته استاده می باشند یا اینکه همچنانکه قمر خوادم کثیر دارد یعنی ستارها ممدوح نیز بدان که مصنف از کیوان تا قمر بترتیب وصف هریک را از کواکب هفتگانه بطرز تشبیه و تمثیل به ممدوح ثابت نموده و مراعات صنعت مراعات النظیر مرعی داشته و مخفی نیست که درین صنعت رعایت اعداد شمار نظیر معتبرست اگرچه ازدواج سجع از دست رود پس انچه بعضی ممتازان عصر ازدواج سجع را لازم داشته اصلا جا بر مصنف علیه الرحمه لفظا انجم درم افزوده التزام مالایلزم نموده اند نزد فقیر دخل ست دور از کار می نماید والله اعلم م یوسف جمال ش اے جمال مثل یوسف و دوم م خلیل خوال ش نجشاینده همچو خلیل الله پیغمبر که ضرب المثل به سخاوت ست م داود الحان ش الحان خوش خوانی م سلیمان مکان ش یعنی بجای سلیمان قایم مقام اوست م عدل افزا ظلم کاه ش بکاف تازی از کاهیدن و درین فقره صنعت تقابل الضدادست م ابراهیم دل شاه ش ابراهیم نام عادل شاه لقب م خلد الله ملکه ش از تخلید یعنی همیشه دارد الله بادشاهی اورام و سلطانه ش یعنی بادشاه و بادشاهی هردو آید و مراد اخیرست م وافاض علی العالمین ش بریزاند بر عالمیان بره ش بالکسر بخشش او م واحسانه ش نیکی او م جهاندار و جهان گیر و جهان بخش ٭ فلک قدر و فلک تخت و فلک رخش ٭ ش یعنی همچو فلک قدر و منزلت دارد

م افلاک خیم ش خیم بروزن نعم جمع خیمه وبروزن فرس اسم جمع خیمه یعنی خانه که از شاخ
درخت یا چوب وکاه وپشم وکرباس سازند م کیوان هم ش کیوان از ستارهای هفتگانه
ثوابت که پاسبان فلک است مقامش فلک سابع عربیش زحل وجرمش صد وهشتاد ودو برابر
جرم زمین است هم جمع همت یعنی قصد ونسبت کیوان به همت باعتبار بلندی ورفعت
شان اوست اگرچه پیش اهل تنجیم نحس اکبر است م برجیس شیم ش برجیس بکسرهای موحده وجیم
وسین مهمله زده ستارهٔ مشتری که قاضی فلک ست ومقامش فلک ششم وجرمش صد وهشتاد و
وهشت برابر زمین ست شیم بروزن نعم جمع شیمه بمعنی خصلت ازانجا که این ستاره نزد منجمین
سعد اکبر ست لهذا شیم را باو منسوب کرده یعنی همچو برجیس خصلت های حمیده دارد وجه
تسمیه اش بقاضی نیز بهمین جهت است م مریخ خشم ش مریخ ستارهٔ فلک پنجم که بجلادو بخشی
فلک شهرت دارد واحمر نیز نام اوست باعتبار خونریزی وبفارسی بهرام گویند مقدارش سه برابر
زمین ست خشم بفتحتین لشکر ای لشکر وچاکران دارد که هریک مثال مریخ است در قتل مخالفین یا
همچنان که مریخ لشکر وچاکران دارد ممدوح نیز وجه تناسب مریخ باخشم مخفی نیست م خورشید علم
ش بفتح خاو واو معدوله وکسر شین معجمه ویای مجهول آفتاب روشن وجرمش سه صد وسی وشش
برابر جرم زمین ست وانچه صاحب کشف اللغات آورده که مقدارش صد وشصت وچند بار جرم
زمین ست خطاست عبدالرشید مدنی در فرهنگ خودمی نویسد که چون خور تنها استعمال کنند
متاخرین بواو نویسند جهت امتیاز از خرد چون باشید ضم کنند بی واو نویسند وگاهی کلمهٔ آباد را
امالهٔ نموده قافیه او سازند روحانی گوید ؎ گشته از فیض تابش خورشید ۞ کوه در سبز بوم
وسهر آبید ۞ وبعضی گفته اند که خرشاد نیز مرادف خورشید آمده همین قافیهٔ آباد را شاهد ساخته اند
واین شاهد نمی شود چنانکه گفته شد واین جمله در اکثر کتب معتبره لغت مذکور ست الا صاحب
کشف اللغات که بضم خا آورده وصاحب مدار الافاضل بیای معروف نیز علم بفتحتین نیز
یعنی چنان که آفتاب علم خود را برافراشته لشکر کواکب را که فوج ماهتاب ست شکست میدهد

برای کدام دیگر هم وصف کرده می شد از مضامین شاعرانه مستبعد نبود و انچه بعضے شعبگے را که
خالی از مناسبت فن موسیقی نیست شیعگی یعنی شیعه بودن گرفته اند غلط محض و پوچ است
چه همون مطلب که ازین نسخه مراد داشته از نسخه اول بطریق احسن مستفاد می شود بعضی طالبعلمان
که از مذاق فارسی بهره ندارند برای این بیت معانیهای دیگر قرار داده که ذکرش پیش ارباب
کیاست منجمله تبرهات باید شمرد اما بعدش این کلمه را در ابتدای کتب بعد حمد و صلوة آرند متضمن
ست یعنی شرط را و حاصل این باشد اگر چیزے از کائنات موجود خواهد بود این کتاب نیز لباس
وجود خواهد پوشید یعنی وجود این کتاب مثل وجود چیزے از اشیای بدیهی است پس مفید تعریف
کتاب یا انچه بعد اما بعد ذکر می کنند خواهد شد و این استعمال در فارسی و عربی هر دو یکسان ست
و این صنعت را قطع الکلام نامند م مژده شنیدن راش اے مژده باد قوت سامعه رام
بگفتن سخن شهنشاه ش در بعضی انسخ به گفتن مدحت شهنشاه و در بعضے هر دو یعنی سخن مدحت
م سخنورش ناظم و فاترم نکته پرورش لطیفه پرداز و بذله سنج و معانی گوم نغمه پردازش موجد نغمه
یا شتغل بآن م ترانه سازش رباعی گو یا موجد سرودم عرش طارم ش عرش فلک تاسع کاورا چرخ
اطلس نیز گویند طارم بفتح را و ضم آن نیز گفته اند لیکن چون حرف طاء در فارسی نیست معرب تارم
بفوقانی باشد درین صورت غالب آن است که یکسر را ے مهمله بود بوزن فاعل زیرا که اکثر
کلمات این وزن یکسر عین ست و لهذا محمد ابراهیم متخلص به سالک قزوینی در تعریف جلال اسیر
شهرستانی گفته ؎ سیاره این بلند طارم ؛ خوانند ورا ابو المکارم ؛ کذا فی
چراغ هدایت بهر کیف معنیش خانه که از چوب مثل خرگاه سازند و بمعنی بام خانه و گنبد نیز
نوشته اند کذا فی سراج البرهان و مجموع عرش طارم در اصل طارم عرش با خفاف مشبه به
بسوی مشبه بود یعنی طارم همچو عرش و اطلاق مجموع عرش طارم بر ممدوح ازین معنی ست که
طارم مثل عرش می دارد یعنی دارنده طارم مثل عرش پس امثال این ترکیب که هم مفید معنی
تشبیه و هم مفید معنی فاعلیت است ظاهرا از مختصات لغت فرس ست و برین قیاس

واعتبار را از دست دادم سلطان رُسُل که جملہ راتاج سراست دش رُسُل بضمتین جمع رسول
کلمہ را درین مصراع مفید معنی اضافت است م قانون بقا طفیل او نغمہ دراست ش طفیل بروزن
قریش شاعر کوفی کہ ناخواندہ بہمانی می رفت واورا طفیل الاعراس وطفیل الاعاریس میگفتند
کذا فی القاموس وطفیلی منسوب باو حالا اطلاق طفیل بر ذریعہ آید و با محذوف است ای بطفیل او
یعنی مقصود اصل از ہستی وکائنات آن حضرت بودہ اند و بطفیل وتصدق جناب ہستی وموجودات
بوجود آمدہ ورنہ باین مرتبہ نمی رسید پس تلمیح است بہ لولاک لما خلقت الافلاک م وچار حداز
شعبگے اوزدہ دم ش چار حد دنیا شعبگی شعبہ بودن یای ثناۃ تحتانی مفید معنی مصدری ست
وہای شعبہ بکاف فارسی مبدل گردید وانجا مراد از فرمان برداری واست بودن پیغمبر ست
باعتبار آنکہ شاخ تابع اصل می باشد ودم زدن سخن گفتن ودعوی کردن م ہر کس دوازدہ مقلش
خبرست ش ہر کس فاعل زدہ کاف بیانیہ من بعد آن محذوف است ومراد از دوازدہ
مقام ائمہ اثنا عشر علیہم السلام ست حاصل معنی آنکہ ہر کس کہ از علو مراتب واساطین اسلام
بودن ایشان قائل ست ہمان از متبعان واست رسول علیہ الصلوٰۃ والسلام ست وآن کہ
از محبت ایشان خالی الذہن ست منجملہ پیروان رسول مقبول نیست اگرچہ بظاہر دعوے
اسلام داشتہ باشد وعجب ست از ملای طغرا کہ برین بیت اعتراضی عجیب کردہ است یعنے
خوارج ونواصب قایلین امامت ائمہ اثنا عشر نہ بودہ اند معہذا دعوی شعبگی نبی علیہ السلام
ودم است بودنش می زنند غافل ازان کہ مراد مصنف آن است ہر کس کہ محبت واعتقاد امامت
ائمہ اثنا عشر علیہم السلام نمی دارد درحقیقت از پیروان پیغمبر صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم نیست
گو بزبان خود دعوی کاذب می نمودہ باشد واین قول مطابق عقیدۂ قائل ست نہ بسبب
اعتقاد خوارج ونواصب وبقطع نظر ازین این اعتراض بوی از طالب علمی محض میدہد نمیدانی
کہ مضمون شعری راچہ ضرورست کہ مطابق واقع باشد بل چندان کہ مبالغہ وغلو داشتہ باشد
اوقع فی النفس ولطیف تر خواہد شد ندانی کہ اگر ہمچو توصیف کہ بحق آن حضرت مطابق واقع ست

هم پر و خالی پر انداز نغمهٔ دوست ✤ بهین دف را که چون بر می درد پوست ✤ شش پوست دریدن
عبارت از واشگاف بیان نمودن است چنانکه پوست کنده سخن گفتن و بعضے گویند که پوست
دریدن کنایه از غایت اشتیاق و بیتابی دل است لیکن در کتب اصطلاحات بمعنی عیب کردن
دیده شده و مصراع ثانی دلیل مصراع اول است لیکن باعتبار جزء واحد یعنی خالی بظاهر نیز در حقیقت
از نغمهٔ الهی پر است چه جزء اول بدیهی است احتیاج دلیل ندارد و مخاطب هم منکر جزء اول نه بود بلکه
انکارش بجزء ثانی بود و این هم قسمی است از صنائع کلام که دال بود بر اشتراک چیزی میان دو چیز
و دافع ظن مخاطب که انحصارش در یک چیز مظنون او بود و بعضی بجای مصراع اول مصراع دیگر
ترا شنیده اند ✤ ز خود خالی پر است از نغمهٔ دوست ✤ هم درود با ساز و برگ برنوازندهٔ امتان که قانون
دین بمضراب هدایتش پر صدا است ✤ شش درود بالضم واو معروف بمعنی رحمت ساز و برگ هر دو بمعنی
سر انجام ای رحمت کامل امتان جمع امت بضم همزه و تشدید میم پیروان انبیا جمعش بالف و نون
بقاعدهٔ فارسیان است و بقاعدهٔ عربی امم آید و اختیار کردن این جمع خالی از مناسبت فن موسیقی
نیست باعتبار صنعت تحلیل چه آن بزبان هندی صوت نغمه را و همچنین لفظ درود چه رود نام سازیست
و بمعنی تاری که بر سازها کشند و مجموع نوازنده امتان بمعنی سرفراز کننده و نوازش کنندهٔ ایشان باشد
و مضراب زخمه که بدان ساز را نوازند پر صدا است که شهرهٔ آفاق و مشتهر است و بمعنی فقره ظاهر است
و لطف لفظ ساز و نوازنده و قانون و مضراب و صدا بر اهل خبرت پوشیده نیست هم و صلواة
بر شعبه و آوازه بر آل و اصحابش که بدکشی صناعت شان ساز شفاعتش نغمه زا است شش شعبه
شاخ و نغمه های که از نغمهٔ دیگر برآورده باشند یعنی صلوة کامله چه آن چیزیکه حاوی شاخ و برگ باشد
کامل است و بکشی اعانت در سرودن نغمه ضراعت بالفتح زاری کردن سازانچه بزنند مثل رباب
و بربط و چغانه حاصل آنکه رحمت کامله بر آل و یاران او باد که باعانت زاری ایشان شفاعت
نبی علیه الصلوة والسلام ترقی پذیرست و بعضے بتقریب سجع در فقرهٔ اول برگ و ساز در فقرهٔ ثانی
بر شعبه و آواز درست کرده اند و در دانه آوازه را از گوش فصاحت انداخته اند و ساز و برگ اشتهار

و مستعد آن بودن و کاهش بمعنی کاهیدن و آگندن بکاف فارسی پر کردن یعنی آنکه خود را بدرد آلهی
کاست مانند نی بر نغمه های موثر قادر می شود هم چو از دردش شود پشت دوتا چنگ ؛ ددو دل نارهای
نالهٔ در چنگ پشت چنگ نام سازی ست که خمیده و کج می باشد و بدین گذاشته باگشت نوازند
در هندوستان مچنگ گویند کذا فی چراغ هدایت و بعضے گفته اند چنگ سازیست مشتمل بر کاسه که
در بر گذاشته می نوازند تارهای نالهٔ نالهای ممتد با سلک اشک که از گریه بهم می رسد یعنے چون بدرد
و شوق آلهی چنگ پشت دوتا بوده است لهذا دلهای مردم تارهای نالهٔ را بچنگ گرفته بسویش
می دوند یعنی گریه کنان بسوی او متوجه می شوند الحاصل هر که بعشق آلهی تکلیفے میکند مقبول عالم
و مرجع انام می گردد و بعضی گویند تارهای نالهٔ گرفته برای آن می دوند تا استعانت پشت دوتا
نمایند ای هر که بعشق آلهی برنجی بر خود می کشد و از پا می افتد استعانتش من جانب الله میگردد و
بهر کیف چنگ فاعل شود است و اضافت پشت دوتا توصیفی ست یعنی چنگ بعینه پشت گردد
همچو پشت که دوتاست یا بطریق مجاز بالحذف یعنی چنگ صاحب پشتی که دوتاست گردد و دل
جزای شرط و تارهای نالهٔ در چنگ حال از دل و بعضے بر آنند که مراد از پشت دوتا کسی که
پشتش دوتا بوده باشد یعنی آنانکه دوتا اند اگر دوتائی پشت آنان بدرد آلهی حاصل شده است
مردم بحال مذکور بسوی ایشان متوجه می شوند و چنگ شدن یعنے مثل آن کنایه از خمیدن
یا نالهٔ بر آوردن مانند چنگ باشد درین صورت فاعل شود پشت دوتا خواهد بود اما ظاهر آنست
که درین صورت اضافت پشت دوتا بی معنی ست مگر اینکه مجازاً بالحذف اختیار کرده شود یعنی
صاحب پشتی که دوتاست و برخی از پشت معنی حقیقی وی مراد داشته اند و همین معنی که مذکور شد
گفته اند یعنی پشتی که دوتاست اگر بدرد او خمیده و نالان مانند چنگ باشد برین تقدیر اضافت
توصیفی بی تکلف صورت خواهد بست مخفی نماند که نظر بسیاق و سباق معنی اول مناسب است
چه بیان حال رباب و دف بر آن دلالت دارد که مرادش بیان حال نفس چنگ است لیکن
قوله که چون نی آستخوانش الخ و قوله چو نی آنکس تا آخر موید مطلب و معنی آخرین نیز می تواند شد

در صندوق تن خلق ارغنون ساخت ❊ ش ارغنون بوزن اندرون کذائی البرهان خان آرزو بضم غین ضبط کرده بدلیل آنکه ارغون مخفف آن بضم غین ست بنده می گویم شاید ضمه غین ارغون برعایت واو ساکن داده باشند نه آنکه در اصل بضم غین بود و از اینجا است که ارغن بروزن ارزن بهر کیف نام سازی ست که اقسام سرود در وضبط کرده اند گویند واضعش افلاطون ست پیشتر رومیان و نصرانیان نوازند و بعضے گویند ارغنون ترجمه مزامیر ست یعنی جمع سازهای نفس و بعضے دیگر گویند چون هزار آدمی از پیر و جوان همه یکبار با واز مخالف یکدیگر چیزے بخوانند آن حالت را ارغنون خوانند و جمعی دیگر گفته اند که ارغنون ساز و آواز هفتاد دختر خوانند و ساز نده ست که یک چیز را همه یکبار و بیک آهنگ باهم بخوانند و بنوازند و لطف استعاره تن خلق با ارغنون مخفی نیست چه ارغنون آوازهای گوناگون و ترانه های بوقلمون برمی آرد همچنان که صندوق تن خلق یعنی تن خلق را برای ضبط نغمه اسرار خود ساخته تا افشای راز نشود م رباب از مغز راز آمد بگفتن ❊ شدش خشک از غم او پوست بر تن ❊ ش رباب بالفتح معرب رود و نام سازی ست مشهور که می نوازند و آن طنبور مانندی بود و دسته کوتاهی دارد بر روی آن بجای تخته پوست آهو کشند و صاحب برهان و سروری بر وزن غراب آورده پس وجه توفیق آن ست که مفتوح معرب مضموم ست در واو بدل ست از رباب یا برعکس نه آنکه رباب معرب رود است یعنی رباب را ازین رو که ضبط نغمه اسرار الهی نتوانست کرد پوست بر تنش خشک شده ست و بزبان حال می سراید ❊ بگیرم که انجام من چه خواهد بود ❊ دمیر سد که بمکافات این تقصیر حالم چه خواهد شد م گل داغش کسی را رسته از شاخ ❊ که چون نی استخوانش گشته سوراخ ❊ ش شاخ معروف و بمعنی دست یعنی گل محبت او مر آن کسی را ظاهر شد که در محبت او استخوانش سوراخ سوراخ همچو نی گردید و استخوان سوراخ گشتن مراد از سوراخ در استخوان گردیدن ست یا مبالغه گرفته آید یعنی استخوان تمامه سوراخ سوراخ شد و هیچ باقی نماند و آنکه بعضے شاخ را اینجا بمعنی استخوان پهلو گفته اند به پیش فقیر مناسب نمی نماید کما لایخفی علی المطبائع السلیمة م چو نی آنکس نفس در نغمه افگند ❊ که از کاهش سراپای خود آگند ❊ ش نفس بر نغمه افگندن صاحب نغمه شدن

سرگرم باده وحدت اند که زخم جگر ایشان تحریک تار طنبور ترکان اشرنمک تیزی دارد یعنی زخم عشق ایشان زیاده ترشگافی پیدا می کند و از مضامین عشقیه آن که عشاق زخم عشق خود را بسا دوست دارند و نخواهند که اندمالی یابد ۵ منه مرهم بر جسم منکر من ۵ نشان قاتل خود دوست دارم ۵ م جلا جل اوراق درختان بهوای او ترانه ریز ش جلا جل اوراق باضافت تشبیهی یعنی اوراق درختان بزبان حال ترانهای او سجانه می سرایند و لطف آن ست که اوراق درختان هنگام وزیدن باد نیز صوت و صدا برمی آرد م و بلبلان منقار بلبلان به نواهی او نغمه خیز ش بلبلان بالتحریک سازی که بلب نوازند کذا فی بهار عجم هندیش مچنگ و بعضی حضرات تعبیرش بالعوزه نموده اند لیکن حق اول ست چنان که استعاره اش به منقار شاهد عدل بر یمنعے ست کما لایخفی علی الطبائع السلیمة منقار بالکسر فول مرغ که بدان دانه چیند صیغه اسم آله خاص ست چه نقر بمعنی دانه چیدن مرغ باشد نوا بالفتح نغمه و سپاس و نام مقامی از دوازده مقام موسیقی یعنی منقار بلبلان که مثال بلبلان ست به نغمه و سپاس او تعالی ز مزمه پرداز و نغمه ساز است م و درین بستان سرا افگنده غلغل ۵ سخن را کرد گلبن نغمه بلبل ۵ ش این بستان سرا مراد از دنیا و فاعل افگنده و کرد باغبان حقیقی ست و بعضی فاعل افگنده بلبل را گویند که در مصراع ثانی ست باختیار اضمار قبل الذکر اما درین صورت در مصراع ثانی بجای سخن را کرد سخن گردید مناسب ست چنان که در بعضی از نسخ دیده شد و تخییل که افگنده غلغل صفت بستان سرا باشد درین صورت مجموع دو مصراع یک جمله است یعنی سبحانه و تعالی نغمه را ببلبل گلبن سخن نموده و مصراع ثانی بیان مصراع اول ست و حرف را علامت مفعول از نغمه بلبل نظر بقرینه ذکر ما سبق محذوف است ای نغمه را ببلبل کرد و الحاصل نغمه بر سخن عاشق بوده است هر جا که سخن می باشد نغمه نیز بود ترانه طرازی می نماید م زبان را مطرب بزم دهن کرد ش لطف بزم دهن پوشیده نیست چه زبان بوسط محفل و ندانها ترانه سنجی می نماید م نفس را دکش ساز سخن کرد ش دکش آنکه در نغمه موافقت کند به هندیش باز و گویند یعنی دم را همدم سخن گردانید م بضبط نغمه اسرار پرداخت

غلبهٔ اشتیاق و عشق مشتاقان دیارش بآن قدر است که آرایش و تهیه محمل سفر با حصول مرتبهٔ کمال
خود را و استعانت به تیز روی مراکب خود ها از آلات و اسباب کفار هندیان خواسته اند هر چند نظر
باختلاف ملت احتراز واجب بود یعنی بسبب شدت شوق و کمال اشتیاق از خود فراموش شده همچنان
عنان امتیاز از دست داده اند که کار محبت آلهی و زمزمه پردازیش را از مخالفان در امر نا مشروع برگرفته اند
آری ؎ کسانی که ایزد پرستی کنند ٭ بآواز دولاب مستی کنند ٭ معمول ست که هنگام کمال غرض
و شدت حاجت کار خود را ازان مردم گیرند که در سخن گفتن نیز با ایشان ننگ و عار بوده باشد و قریب
بهمین مضمون آنچه بعضی اساتذه فرموده اند که پیش مشتاقانش کفر و اسلام هر دو یکی ست و دوئی را
بچشم ایشان جلوه گری نے اما این تقریر بظاهر مخصوص مذاق اهل تصوف ست و بعضی حضرات
گویند مطلب اینکه هنگامی که صوفیه را از کثرت محن و شدت مشاغل کسلے بهم می رسد برای رفع
تکاسل ارتکاب سماع می نمایند تا گرد کاهلی بیفشانند و باز تیز خاطر بوده طی منزل عشق سازند همچنان که
مراکب و اشتران سفر حجاز هرگاه متکاهل می شوند آواز هدی و صدای زنگوله رفع سستی می کنند و باز
گرم قدم و تیز رو میباشند خلاصهٔ مضمون این تقریر آن که مشتاقان دیارش یعنی حضرات صوفیه بمثابهٔ آن
مراکب اند که طی منزل شهر خدا می کنند و بالفرض اگر تکاسل می رسد بحیلتی دور میسازند و باز تیز قدم
می شوند بالجمله کسانی که از مذاق سخن کار کام و زبان نگرفته اند بدین فقره سخنها تراشیده اند و متکلمان
فقیر معنی اول ست و لطف بر عایت استهلال حجاز و صدا و تال و رنگله بر لبیب مخفی نیست هم و زخم
جگر عراقیانش بنمک تار طنبور ترکان و رشکر خندش عراق نام دو شهرست یکی در عجم و دیگری
در عرب انجام مراد ثانی ست تا حسن کلام با وصف تخالف درست شود و نیز نام مقامی ست از دوازده
مقام موسیقی طنبور نام سازی ست معروف که ترکان ایجاد کرده اند و مراد از نمک تار طنبور
تحریک تارهای طنبور که صورت نمک را نیز می دارد و حسن اینکه نمک را بتارهای طنبور برای صفائی
آواز می مالند شکر خند تبسم کنانی لطعات البرهان حاصل معنی اینکه هر چند ترکان خلاف مسلک عراقیان
و مشتاقان دیارش بوده اند لیکن از بس فرط محبت خویش و بیگانه را فراموش کرده همچنان

خالقی تر زبان اند که نغمها را بر آواز بسته و تحویل که مراد از خوش نفسان صوفیان باشند که انفاس خود را
با یاد الهی تاب می دهند و مراد از چمن نشاط عشق و محبت الهی و مراد از بسط مقامی است از مقامات
که ضد قبض باشد و حاصل معنی آنکه ارباب حال که بمقام بسط و قرب الهی رسیده اند به تعریفش
رطب اللسان و عذب البیان اند بر این تقدیر معنی لطیف تر خواهد بود و این فقره از فقره سابق
خیلے بالاتر خواهد گردید و عادت اساتذه و کاملین آن است که فقره ثانی بلند تر از فقره اول می آرند
و لطف صنعت تناسب میان نشاط و پرداخته و ترانه و صوت و صنعت اشتقاق میان بسط
و لباط و انبساط مخفی نیست هم محمل شوق حجاز یانش به صدای تال هندیان زنگوله بندش حجاز
بالکسر مکه و مدینه و طائف و شهرهای دیگر که در سرزمین نجد و غور واقع است و نام مقامی است از
دوازده مقام موسیقی پس حجازی یعنی منسوب به حجاز یعنی عازم آن دیار یا سرایینده حجاز خواهد بود
تال دو پیاله کوچک از برنج که خنیاگران هندوستان هنگام خوانندگی آنها را بهم زنند و با صدای
آن اصول نگاهدارند و رقص کنند و به هندش مجیره گویند و ایشان جاگه اهل هند آن را وضع کرده اند
لهذا تال هندی تعبیر کرده زیرا که مختار ارباب بلاغت و فصاحت آن است که چون لفظ هندی را
بزبان فارسی استعمال کنند اشعاری بر هندی بودنش می نماید خصوصاً آن لفظ را که به فارسی
معنی دیگر داشته باشد و تحویل که تال هندی عبارت از دستک زدن در سرود باشد و شاید که تال
بمعنی مجیره از همین معنی منقول شده است چه اصل معنی تال همین است که در اردو متعارف تالی است
زنگوله بکاف فارسی بوزن مرغوله و زنگله مخفف آن است جرسهای خرد که گرد محمل شتران می بندند
برای آرایش و برای آن که بآواز زنگولها هنگام سرایدن حدی است بوده تیز تیز می روند
و نیز نام مقام سرود و مراد زنگوله بند مستعد سفر و آراسته و صاحب مصطلحات می آرد که زنگوله بستن
حاصل کردن مرتبه بلند و بعضی دعوی مرتبه بلند کردن را هم گفته اند و این معنی ماخوذ است از آنکه
در ولایت رسم است که شاطران و پهلوانان چون بکمال فن برسند زنگ می بندند طغرا گوید ؎
خامسام را می رسد گر زنگ بندد ناصریه ✤ راه بی پایان معنی را بیک پا رفته است ✤ حاصل معنی آنکه

هندی است و جنت براعت استهلال در لفظ سرود و سرایان و حال و نی پوشیده نیست
ارمانی بمعنی نشکر چنانکه بعضی حضرات گفته اند بهیچ نحو مناسب نمی نماید کما لایخفی علی الاذکیاء
م و خوش نفسان چمن نشاط که به بساط انبساط پرداخته اند بزلال حمد خالقی رطب اللسان اند
که ترانه های تر بر شاخسار صوت و صدا دمانیده ش خوش نفسان سرایندگان خوش آواز
و سخنوران شیرین گفتار خوش به فتح خا و واو معدوله یعنی فتحه اش خالص نیست بلکه بوئی
از ضمه دارد و واوش بتلفظ درنمی آید لهذا این واو معدوله مانند که از مرتبهٔ اصلی خود
عدول و تجاوز نموده و قبل این واو خا مفتوح و بعد آن یکی ازین حروف دهگانه باشد
خوش خور خود خوی اخوند خورخواب خوبله خوبله خواست و ازین جاست که خودرا بابد و خوش را
باسرکش قافیه کنند سعدی گوید ؎ پس پرده بنید علمهای بد ؛ همو پرده پوشد بآلای خود ؛
و این حسب قیاس ست مگر گاهی خلاف قیاس ضمه خالص نیز اعتبار کنند نظامی گوید ؎
بده تا طبیعت زمی خوش شود ؛ چو نوشد دمی چند خامش شود ؛ مگر لفظ خویش ازین قانون
مستثنی است نشاط شادمانی و نام پردهٔ سرود و نواختن ساز و گفتن نغمه اینجا بمعنی اول مناسب ست
بسط بالفتح گستردن و کشادن چیزی بساط بالکسر گستردنی زلال بالضم آب خوش رطب اللسان تر زبان
و بسیار گو ترانه سرود و نغمه و دوبیتی و شاید که بدین معنی مرکب است یعنی منسوب به تر بمعنی کلام موثر
از انجا که چیزی تر به نسبت یابس اثری می بخشد لهذا از تر موثر مراد دارند و چون از جمله کلامها
رودکی دوبیت ایجاد کرده رواج داد همچو تاثیری بخشید که اکثری از دختران نوعمر
ترک ننگ و ناموس کرده سرمست بادهٔ محبت شدند لهذا دوبیتی ای رباعی را ترانه نامیدند
و صاحب برهان می آرد که باصطلاح اهل نغمه تصنیفی بود که سه گوشه داشته باشد هر کدام بطرزی
یکی بیتی و دیگری مدح دیگر تلاوتلا لاشاخسار شاخهای کثیر چه لفظ سار مفید کثرت است حاصل معنی
اینکه خوش نغمانی که به نشاط خوش کلامی خود با سرمست عیش و نشاط بوده اند و بخیال حصول
این کمال فرش انبساط گسترده یعنی بجز عیش و عشرت از دنیا و مافیها کاری ندارند توصیف

کده بفتحتین خانه چون تبکده وعشرت کده مقلوب الاضافت است چه اصل کده عشرت بمعنی خانهٔ
عشرت است واز ینجا دریافت شد که تخصیص ترکیب لفظ کده با پنج لفظ یعنی تبکدهٔ غمکده و آتشکده
وگلشن کده ومیکده که از بعضی مشاهیر واقع شده بیجاست وسوای عشرتکده الفاظ دیگر نیز مثل
خلوتکده ونشترکده وصفوت کده وحمکده وغیره در کلام اهل لسان متعارف است قال گفتار نورس
چیزی نو پیدا شده ورسیده وپخته سرابستان باغچه که درخانه بود چه اصلش بستان سرا بود وفک
اضافت بجهت تقدیم مضاف است چون غشک لب حال در اصطلاح صوفیه حالتی که از مواهب
الهی بردل سالک فرود آید بی کسب واکتساب بشرط آنکه ترقی وتنزل نماید کام بکاف تازی
خنک اعلی وانچه صاحب برهان آورده که بمعنی فک اعلی است وبعربی خنک خوانند خطائے
محض است چه فک بمعنی یکی از دو طرف دهن ست زبرین را فک اعلی وزیرین را فک اسفل خوانند
وخنک سقف دهن ست زبان در فرهنگ رشیدی وکتب معتبره دیگر از لغت وشرح بالضم دیده شد
وبس بلکه شرف الدین پیام شارح دیوان ناصر علی فتحه اش را تخطیه کرده مگر صاحب برهان که بالفتح
نیز درست داشته اما زبان دانان حال مطلقاً بالفتح خوانند بلکه هر که بالضم خواند زبانش می گیرند
کار کام وزبان ساختن متلذذ بودن وسیر شدن مذب البیان شیرین گفتار چاشنی در اصل
بمعنی اندک از هر چیز وبمجاز نمونه از طعام وشراب که برای امتیاز چشند وبمعنی مزه هم آید نغمه بالفتح
آواز نرم ونیک وخوب وباصطلاح موسیقی نام وزنی ست مانند بحر بر اشعر حاصل بمعنی فقره آنکه
اهل قال ومتعان شریعت نبوی که از باطن هم مذاقی دارند بتوصیف ومدح هیچ آفرینندهٔ خوش بیان
اندکه در رگ وپی چوب خشک نی مزه یا نمونه نعمتهای شکرین ساری وطاری نموده بالجمله سبحانه تعالے
آن ذات پاک ست که ستایش مستجمعین ظاهر وباطن منهمک اند پس لامحاله سزاوار مدح وثنا است وللطافت
صنعت اشتقاق میان سرود سرائیدن وصنعت تناسب نورس باشهر نورس پورکه آباوان
کردهٔ عادل شاه نورس که نام کتاب اوست وصنعت تحلیل در لفظ سرود وبستان چه
رود نام ساز وبمعنی تار رباب وچنگ ونام مقامی از سرود وتان بمعنی صوت نغمه اگرچه لفظ

رتبهٔ نظم و نثر را از نثری تا ثریا باز رسانیده والهٔ هروی در او صافش می آرد دیوان فصاحت بنیانش مصداق آیهٔ کریمه یَهْدِی مَنْ یَّشَاءُ وَیُضِلُّ مَنْ یَّشَاءُ است زیرا که از فهم نزاکت بیانش رنصیب واز دقائق بلاغت کلامش هرگونه اندیشه را حصه نیست سرخوش نقل می کند ظهوری ساقی نامه را وقتی که پیش نظام شاه در احمد نگر فرستاد شاه با وجود نا آشنائی سخن زنجیر فیل پر از نقد و جنس صله اش باو عنایت فرمود ظهوری به قهوه خانه نشسته تماکو می کشید که رسانندگانش قبض الوصول خواستند بر پرچه کاغذ نگاشت تسلیم کردند تسلیم کردم و بیچاره یک چند از وجه کتابت قوت بهم میرسانید حتی که کتاب روضة الصفا را الی آخره چند کرت نوشته بفروخت آورد آخر بدرد افلاس از وطن برآمده سیاحانه از راه دریا بدکن افتاد و قصیدهٔ در مدح حکیم محمد یوسف گفته بذریعه اش مقرب سلطان ابراهیم عادل شاه گردید چند باشاه هم سرخوش داشت و ترقیها کرده بدامادی ملک الشعرا عبد الله قمی شرف اختصاص یافت والله اعلم **قال المصنف** سرود سرایان عشرت کدهٔ قال که بنورس سرایستان جال کار کام و زبان ساخته اند بشهد ثنای صانعی عذب البیان اند که چاشنی نغمهای شکرین در رگ و پی نی دوانیده ش سرود بضمتین و واو مجهول چنانکه در بعضی فرهنگ دیده شد و هم از اهل لسان بتحقیق پیوسته و ازین جاست که امیر خسرو در صنعتی می گوید سرود بی رود تمام نشود پس آنچه برهان تبریزی بضم اول بروزن درود آورده یعنی لواو معروف از مخترعات اوست اما اینکه قافیه وسجع معروف با مجهول روا ست یا اینکه یکدیگر را مثل آخر خواندن جائز کلامی ست دیگر سخن در آنست که اصل لفظ بدون ضرورت شعری و رعایت تناسب به کدام نحو بوده است بالجمله در شعر مجهول است مگر بر عایت مقام و در نظم هر دو متساویة الاقدام و لهذا قافیه اش رود و درود و برآید بهر کیف معنیش در اصل نغمه و مجازا سخن و آواز مرغان و آنچه صاحب برهان یعنی رقص و سماع آورده صاحب سراج اللغات تخطیه اش کرده سرایان بروزن گدایان جمع سرای یعنی نغمه ساز و خواننده و آنچه خان آرزو یعنی سخنگو آورده خطاست بلکه مجموع سرود سرای یعنی شاعر و قصیده خوان آید همچنان آید حت سرای و سخن سرای کذا فی البرهان عشرت بالکسر خوش زندگانی کردن

خصوص سه نثر ظهوری را برین فقیر گذارند و پی بدقائق این کتاب کامل النصاب برده
لُبّ معانی الوی و ثانوی را از قشر الفاظش برآورند و دریافتند که این کتاب را دو نوع مردم
بپایهٔ تصحیف رسانیده اند یکی طالب علمان ناواقف از مذاق فنون فارسی دوم معلمان اطفال
نابلد از کوچهٔ علوم رسمی لهذا دست اصرار و استبداد بدامن فقیر بی بنیاد زدند که شرحی
وافی و حواشی کافی کاشف غوامض و اشارات موضح رموز و مرادات برین کتاب مستغنی الاوصاف
بزبان سلیس و صاف صاف باید نوشت چون اصرار یاران قدم از حد انتها بیرون گذاشته و وقوع
عشرهٔ محرم الحرام دران نزدیکی فی الجمله حجاب عوائق را از رخ فرصت برداشته چار و ناچار از شرح
نورس در عرض مدت آسمان عشره فراغی حاصل کرده شد انصاف پیشگان پاک طینت و صافی
درونان انصاف طبیعت اگر هنگام مطالعهٔ این کتاب بر حرفی دل ناخوش کنند و یا بر ادراک سقمی
انقیاض خاطر آرند بحق انصاف که اغماض نظر و غض بصر فرمایند که عیب پوشی هنرست و عیب جوئی
معیوب تر و قبل آغاز شرح کتاب حرفی چند برای تنزیهت یاران و بصیرت ناظران در حال ماتن
و مصنفاتش منیز آورده اند که آفتاب وجود مولانا نور الدین ظهوری از مشرقستان ترشیز
وافق سبزوار طلوع نموده و ماهتاب طبع انورش نور انجم طبائع استادان سخن ربوده طرز سخنی که
اختیار کرده حصهٔ ازان برای دیگری نگذاشته و شراب کلامی که ازان سرشار مستی گردید جرعه اش
برای وردی کشان باقی نداشته و هرچند موجد این طرز خاص بابا فغانی بوده است و ثنائی
و وحشی و عرفی و رکنائی و صائب و شفائی همگنان ربقه تقلیدش را بر قبهٔ خود انداخته اند
اما ظهوری گوی سبقت از اولین و آخرین برده کوس استادی در نظم و نثر بنام خود نواخته
و بسیاری از پهلوانان فن را در اول مرتبه خاک مالیها داده برسر آمد گوینده ملک الشعرائی
پایهٔ تخت اکبری شیخ ابو الفیض فیضی با این همه جلالت و قدرت که در بسیاری از علوم
و اقسام سخن داشت از عهدهٔ جواب رقعه اش برنیامده و در ساقی نامه که بنام برهان الملک
و سه نثر که بطور دیباچه ها بر مصنفات سلطان ابراهیم عادل شاه نوشته و او سخنوری را داده

بسم الله الرحمن الرحیم

جواهر زواهر سپاس نامحدود نثار بارگاه ناظم مملکت وجود که به کمال بلاغت رباعی مجموعهٔ آدم را
باوصف کم و بیشی مصاریع عناصر اربع چه موزونی نبخشیده و بزور صنعت تالیف صورت
استحاد بر قالب هوا و اضداد کشیده **لمؤلفه** صانعی کز آب و آتش خاک و باد ✤ ساخته مجموعهٔ آدم
نژاد ✤ لوحش الله این چه زور صنعت است ✤ اتحادی کرد پیدا از تضاد ✤ و آلای متلالی ورود
نامعدود سزاوار برگزیدهٔ درگاه رب المعبود که وجود با جودش دیوان آغاز را مطلع و قصیدهٔ
اعجاز را مقطع گردیده **لمؤلفه** شافع روز قیامت پیشوای مرسلین ✤ سید هر دو سرا و قبلهٔ
دنیا و دین ✤ شرح وصفت را نمیدانم ولیکن این قدر ✤ برتری از جملهٔ عالم بعد رب العالمین ✤
تا ابد باد از ورود رحمت پروردگار ✤ بر جناب پاک تو بر آل و اصحاب مهین ✤ **اما بعد**
ژولیدهٔ بیان کج مج زبان هرزه درائی بی سر و سامان معترف عجز و ناتوانی مقر نادانی و همچیدانی
بندهٔ سراپا گناه دل خسته **محمد سعد الله** آشفته بخدمت نقادان جواهر معانی و صرافان
گوهر سخندانی التماس می دارد که در سن یک هزار و دو صد و چهل و هفت هجری چندی از
یاران همیم دوستان صمیم هنگام ماموری بندهٔ اثیم به تدریس مدرسهٔ سلطانی بعضی از رسائل فارسی

به عون صناع مکین و مکان فضل خلاق دین و زمان

هذا شرحی لبسیط نثر اول نور رسل نشر طراز اله مین ظهوری ترشیزی کز زور سیوادعنی زر نشست ظهورش فروغی عالم آخر جمعی

شرح ظهوری

از اشعاط طبع روشن مستجمع کمالات صوری و معنوی علم المعنی فاضل لنوذعی الا پایگاه جناب حاجی مفتی محمد سعد الله صاحب افشه ادام

در مطبع کنا می منشی نول کشور وقع کاربا ع نظما تا بروخت

اطلاع

اس مطبع میں ہر علم و فن کی کتب موجود ہیں شائقین کو فہرست مطول سے جو علیحدہ موجود ہے اور درخواست کرنے سے مل سکتی ہے معلوم ہو سکتا ہے کہ قیمت اس سال میں نہایت ارزاں مقرر ہوئی ہے ہم صرف کتب فارسی و کتب قواعد فارسی و ترکی و قواعد عروض و قافیہ و کتب اخلاق و موعظت و تصوف ذیل میں درج کرتے ہیں ناظرین اور شائقین ملاحظہ فرما خط کافی و مہربانی اور ٹھاوین —

کتب فارسی

کریما محتشی از تصنیفات شیخ سعدی

کریما معرب قلم جلی مع اعراب — ایجاد منشی کالکا پرشاد موجد متوفی

کریما مترجم — ہر ایک شعر کے نیچے معنے اوسکے اردو میں ہیں —

کریما رحیما — ترجمہ ہے کریما کا ہم شعر —

دریکتا شرح کریما از حافظ محمد نذیر صاحب —

گنج گنج — یعنے کریما — نام حق

محمود نامہ — پندنامہ عطار رسالہ قطب قاضی حامد بیقمان تصنیف شاہ علاء الدین اودہی —

محمود نامہ — مصنفہ عنصری مشہور کتاب ہے

فاشنامہ — چراغنامہ اشعار لائق بیت بچی بندران

عطائی نامہ — تصنیف شیخ شاہ محمد غزنیات لامیہ

صوۃ المصادر عرف آمدنامہ مشہور کتاب ہے

ہفت صابطہ — تصنیف علی نقی خان درس اطفال کے لیے —

دستور المکتوبات —

انشاء بہار عجم — مصنفہ مولوی امانت علیصاحب

انشاء فائز — از مولوی محمد اکرم صاحب تخلص فائز مطبوعہ مطبع نظامی

انشاء فیض رسان از منشی حفیظ اللہ

انشاء خلیفہ — مصنفہ خلیفہ شاہ محمد مرحوم قنوجی

انشاء منیر — مصنفہ منشی کالی رایصاحب تخلص منیر

انشاء مادھو رام — مشہور انشا ہے —

انشاء منیر — مصنفہ میر صافی منیر لاہوری بخط نستعلیق

ایضاً انشاء منیر — بخط شکست واسطے تعلیم کم سواد دون خط شکست کے —

انشائے بہار ہند — تصنیف مولوی عبدالعزیز صاحب آروی —

انشاء جامی — تصنیف مشہور از مولانا عبدالرحمن جامی

انشاء طاہر وحید — مشہور کتاب از میرزا طاہر وحید —

انشاء فائق — از مولوی محمد فائق —

انشاء دولت رام —

انشاء صفدری — جسمیں رقعات فارسی اور اوسکے مقابل اردو میں ہیں —

انشاء گلزار عجم — مصنفہ مولوی مقبول احمد فاروقی —

انشاء مفید — تصنیف منشی بچھن رام صاحب —

انشائے دلاویز — از مولوی عبدالعزیز صاحب تلامذہ منطرنج —

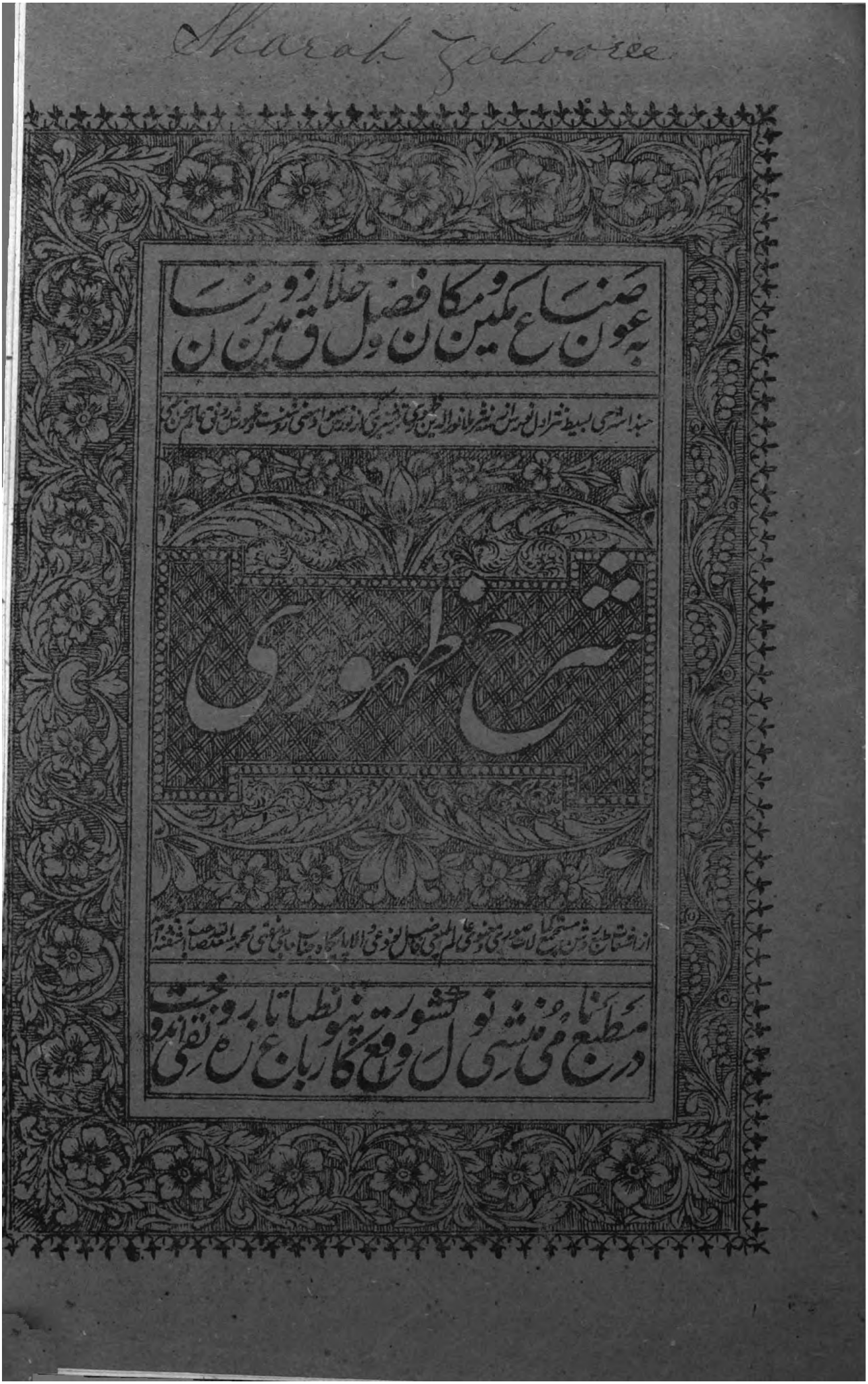
انشائے عجیب — مشہور کتاب ہے —

ظہیر الانشا — مصنفہ منشی ظہیر الدین مرحوم

مجموعہ انشاء — صفیر بلبل و صحت نامہ از عبداللہ خان علوی

شبنم شاداب مع فرہنگ لغات نادر انشا از ملا ظہیرا — قزلباش یہ بڑے رتبہ کی

Sharah Zaboree

Sharḥ-i-Ẓuhūrī.

04

~~49 c 15~~

Indian Institute, Oxford.

The Lucknow Sparks Library.
Presented
by
Munshi Newul Kishore.

49. c 61

